

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРАВОВИЗНАВСТВО

Тема 1. Основи теорії держави і права.

1. Походження, виникнення держави і права.

Науковці виділяють наступні теорії походження держави:

- **Патріархальна теорія.** Відповідно до цієї теорії держава походить від патріархальної сім'ї, внаслідок її розростання: сім'я — сукупність сімей (селище) — сукупність селищ (держава). Аристотель називав людину політичною твариною, яка вступає у відносини з людьми з метою виживання. Відбувається утворення сімей. Розвиток цих сімей у результаті розмноження призводить до створення селищ, їх об'єднання утворюють державу.

- **Теологічна теорія** ґрунтується на ідеї божественного створення держави з метою реалізації загального блага. Вона обґрунтовує панування духовної влади над світською, церкви — над державою. Кожній людині наказується упокоритися перед волею Бога, який встановив державну владу, підкоритися тій владі, яка санкціонована церквою.

- **Договірна (природно-нравова) теорія.** Дана теорія ґрунтується на ідеї походження держави в результаті угоди (договору) як акта розумної волі людей. Об'єднання людей в єдиний державний союз розглядається як природна вимога збереження людського роду і забезпечення справедливості, свободи і порядку.

- **Органічна теорія** ототожнює процес виникнення і функціонування держави з біологічним організмом. Уявлення про державу як про своєрідну подібність людському організму сформульовані ще давньогрецькими мислителями. М. Спенсер у XIX ст. розвив цю думку, заявивши, що держава — це суспільний організм, який складається з окремих людей, подібно до того, як живий організм складається з клітин.

- **Теорія насильства** пояснює виникнення держави як результат війн, насильницького підкорення одними людьми інших.

- **Матеріалістична (класова) теорія** ґрунтується на тезі про економічні причини (наявність приватної власності) виникнення держави, які породили розкол суспільства на класи з протилежними інтересами.

Класовий підхід дає можливість для аналізу виникнення держави, визначення сутності держави. Проте він не є єдиним і пріоритетним усіх часів і народів. Надмірний акцент на ролі класів і класової боротьби у виникненні держави призвів прихильників цієї теорії до ряду міфологічних висновків. Держава проголошувалася тимчасовим явищем, що виникло разом із виникненням класів. Вважалося, що держава відіме разом із відмиранням класів і встановиться суспільство комуністичного самоврядування.

У далекій давнині держави не було. Умовно цей період можна назвати додержавним суспільством, яке поетапно було:

- праобщиною (первісне людське стадо);
- родовою общиною;
- селянською общиною.

Головну роль у родовій общині спочатку відігравала жінка (матріархат), вона піклувалася про дітей і господарювала. Споріднення дотримувалося за материнською лінією. Роди об'єднувалися у племена в результаті шлюбних зв'язків, заборонених усередині роду.

Спільність інтересів, виробництва і споживання членів роду обумовили таку організацію соціальної влади, як первісне суспільне самоврядування.

Ознаки первісного суспільного самоврядування:

- (1) існувало лише у рамках роду, виражало його волю і ґрунтувалося на кровних

зв'язках;

(2) суб'єкт і об'єкт управління збігалися;

(3) органами самоврядування виступали родові збори, тобто збори усіх членів роду (чоловіків і жінок), та старійшини, що обиралися ними;

(4) суспільні справи вирішувалися волевиявленням дорослих членів роду на зборах

Відомо, що держави виникають на певному щаблі розвитку суспільства, їхнє виникнення пов'язане з трьома великими суспільними поділами праці:

1) виділенням скотарства як відокремленої сфери суспільної діяльності (засобом обміну стала худоба, яка набула функції грошей);

2) відокремленням ремесла від землеробства (винахід ткацького верстата, оволодіння навичками обробки металів);

3) появою групи людей (купців), зайнятих лише обміном (зосередження багатства в їх руках завдяки посередницькій місії).

У результаті суспільного поділу праці змінилося господарське життя родової общини (залучення військовополонених як робочої сили з метою здобуття додаткового продукту). Жіночий рід змінюється чоловічим (патріархат), де споріднення ведеться за батьківською, а не за материнською лінією. На зміну груповому шлюбу приходить парний шлюб. Інтереси патріархальних сімей вже не повністю збігаються з інтересами роду. З появою сім'ї почалося розкладання родової общини. Виникла селянська община.

Таким чином, причинами виникнення держави є:

1) необхідність удосконалення управління суспільством, пов'язана з його ускладненням у результаті розвитку виробництва, поділу праці, зміни умов розподілу продуктів, зростанням чисельності населення і розширенням суспільства на соціальне неоднорідні групи (класи);

2) необхідність підтримання в суспільстві порядку, який забезпечує його соціальну усталеність, що досягається за допомогою загальнообов'язкових соціальних (насамперед юридичних) норм;

3) необхідність придушення опору експлуатованих мас, які виникли в результаті розширення суспільства на соціальне неоднорідні групи (класи);

4) необхідність захисту території та ведення війн, як оборонних, так і загарбницьких;

5) необхідність організації значних суспільних робіт, об'єднання з цією метою великих груп людей (у ряді країн Азії й Африки).

2. Поняття і сутність держави.

Держава -- суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що

забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів зі спираням, у разі потреби, на легальний примус.

Загальні ознаки держави.

Держава — єдина політична організація, яка:

1) охоплює усе населення країни в просторових межах. Територія — матеріальна основа існування держави. Сама територія не породжує держави. Вона лише створює простір, у межах якого держава простирає свою владу на населення, що мешкає тут. Територіальна ознака породжує громадянство — юридичний зв'язок особи з даною державою, який виражається у взаємних правах і обов'язках. Громадянин держави набуває: а) обов'язок підкорятися державно-владним велінням; б) право на заступництво і захист держави;

2) має спеціальний апарат управління — систему державних органів, що складаються з особливого розряду осіб, професіоналів з управління;

3) має у своєму розпорядженні апарат легального примусу: збройні сили, установи і заклади примусового характеру (армія, поліція, тюремні і виправно-трудові установи);

4) в особі компетентних органів видає загальнообов'язкові юридичні норми, забезпечує їх реалізацію, тобто держава організує громадське життя на правових засадах, виступаючи, таким чином, як арбітр, що узгоджує індивідуальні, групові і суспільні інтереси. Вона забезпечує і захищає права своїх громадян, а також інших людей, що перебувають на її території. Без права, законодавства держава не в змозі ефективно керувати суспільством, забезпечувати здійснення прийнятих нею рішень;

5) має єдину грошову систему;

6) має офіційну систему оподаткування і фінансового контролю;

7) має суверенітет;

8) має формальні реквізити — офіційні символи: прапор, герб, гімн.

Щоб розкрити поняття держави, необхідно проникнути до її сутності.

Сутність держави — це внутрішній зміст її діяльності, який виражає єдність загальносоціальних і вузькокласових (групових) інтересів громадян. Будь-яка держава, разом із вирішенням суто класових завдань, виконує й загальносоціальні завдання («спільні справи»), без яких не може функціонувати жодне суспільство. Це — засоби транспорту і зв'язку, будівництво шляхів, іригаційних споруд, боротьба з епідеміями, злочинністю, заходи щодо забезпечення миру та інші.

3. Характеристика функцій держави, поняття механізму та апарату держави.

Функції держави — головні напрямки і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями і такі, що характеризують її сутність.

Можна класифікувати функції сучасної держави за різними критеріями: суб'єктами, об'єктами, способами, засобами та іншими елементами державної діяльності.

Функції держави за засобами її діяльності: - законодавча; - виконавча (управлінська);

- судова; - правоохоронна.

Функції цивілізованої держави за сферами (об'єктами) її діяльності можна поділити на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні функції — забезпечують внутрішню політику держави:

1) політична — вироблення внутрішньої політики держави, регулювання сфери політичних відносин, забезпечення народовладдя;

2) економічна — регулювання сфери економічних відносин, створення умов для розвитку виробництва; організація виробництва на основі визнання і захисту різних форм власності, підприємницької діяльності; прогнозування розвитку економіки;

3) оподаткування і фінансового контролю — організація і забезпечення системи оподаткування і контролю за легальністю прибутків громадян та їх об'єднань, а також за витратою податків;

4) соціальна — забезпечення соціальної безпеки громадян, створення умов для повного здійснення їх права на працю, життєвий достатній рівень; зняття і пом'якшення соціальних суперечностей шляхом гуманної та справедливої соціальної політики;

5) екологічна — забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території держави; охорона і раціональне використання природних ресурсів; збереження генофонду народу;

6) культурна (духовна) — консолідація нації, розвиток національної самосвідомості; сприяння розвитку самобутності усіх корінних народів і національних меншин; організація освіти; сприяння розвитку культури, науки; охорона культурної спадщини;

7) інформаційна — організація і забезпечення системи одержання, використання, поширення і збереження інформації;

8) правоохоронна — забезпечення охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності і правопорядку, довілля, встановлених і регульованих правом усіх суспільних відносин.

Зовнішні функції — забезпечують зовнішню політику держави:

1) політична (дипломатична) — встановлення і підтримання дипломатичних відносин з іноземними державами відповідно до загальновизнаних норм і принципів міжнародного права;

2) економічна — встановлення і підтримання торгово-економічних відносин з іноземними державами; розвиток ділового партнерства і співробітництва в економічній сфері з усіма державами, незалежно від їх соціального ладу та рівня розвитку; інтеграція до світової економіки;

3) екологічна — підтримання екологічного виживання на планеті;

4) культурна (гуманітарна) — підтримання і розвиток культурних і наукових зв'язків з іноземними державами; забезпечення збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що мають культурну цінність; вжиття заходів щодо повернення культурних цінностей свого народу, які знаходяться за кордоном;

5) інформаційна — участь у розвитку світового інформаційного простору, встановлення режиму використання інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами;

6) оборона держави — захист державного суверенітету від зовнішніх посягань як економічними, дипломатичними, так і воєнними засобами;

Механізм держави — цілісна ієрархічна система державних органів, що здійснюють державну владу, а також установ, підприємств, за допомогою яких виконуються завдання і функції держави.

Структура механізму держави:

Механізм держави	
Державні органи, що мають владні повноваження, тобто державний апарат, який містить у собі два важливих структурних елементи: апарат управління, що складається з чиновників — державних службовців, які спеціально займаються управлінням; апарат примусу — армія, поліція, розвідка і контррозвідка, митниця (деякою мірою), тюрми, виправні заклади та ін.	Державні установи, державні підприємства, що не мають владних повноважень

Апарат держави — частина механізму держави та юридичне оформлена система всіх державних органів, що здійснюють безпосередню практичну роботу з управління суспільством, виконання завдань і функцій держави.

Орган держави — частина державного апарату — група осіб або одна особа, що має юридичне визначену державно-владну компетенцію для виконання завдань і функцій держави. Кожний орган держави створюється для здійснення певного виду державної діяльності, тобто має свої предмет ведення, завдання і функції.

4. Форма держави.

Форма держави — порядок (спосіб) організації та здійснення державної влади в країні.

Структура форми держави включає три взаємозалежних елементи: форму державного правління, форму державного устрою, форму політичного (державного) режиму.

Форма держави		
Форма державного правління	Форма державного устрою	Форма державного режиму
- порядок утворення і організації вищих органів влади в державі	- порядок поділу території держави на певні складові частини і співвідношення влади між ними і державою в цілому	- порядок здійснення державної влади у певні способи певними, методами і засобами
Форма державного правління		

Монархія	Республіка
— форма державного правління, при якій державна влада зосереджена цілком або частково в руках однієї особи — монарха, передається в спадщину, не залежить від населення (як правило, не затверджується ним) Види: абсолютна та конституційна (обмежена)	- форма державного правління, при якій вища державна влада здійснюється представницьким загальнонаціональним органом влади (парламентом), обраним населенням на певний строк

Республіка		
парламентська	президентська	змішана (напівпрезидентська)
Глава держави (президент) не може впливати на склад і політику уряду, який формується парламентом і підзвітний йому. Повноважень у президента менше, ніж у прем'єр-міністра. Тут здійснюється принцип верховенства парламенту, що обирається населенням країни. Президент обирається парламентом або більшою широкою колегією за участі парламенту (Італія, Греція, Індія, ФРН, Чехія, Угорщина)	Глава держави (президент) особисто або з наступним схваленням верхньої палати парламенту формує склад уряду, яким керує сам. Уряд, як правило, несе відповідальність перед президентом, а не перед парламентом. Президент обирається непарламентським шляхом — прямими чи непрямыми виборами населення (США, Аргентина, Мексика, Бразилія, Швейцарія, Іран, Ірак)	Глава держави (президент) пропонує склад уряду (насамперед кандидатуру прем'єр-міністра), який підлягає обов'язковому затвердженню парламентом. Виконавча влада належить не лише президенту, але й прем'єр-міністру, який очолює уряд. Президент має вправо головувати на засіданнях уряду. Президент обирається позапарламентським шляхом (Україна, Фінляндія, Франція)

Класифікація форм державного устрою

Форма державного устрою	
Унітарна держава	Федерація
- проста єдина держава, частинами якої є адміністративно-територіальні одиниці, що не мають суверенних прав	- складова союзна держава, частинами якої є державні утворення, що мають суверенні права

5. Поняття громадянського суспільства і його співвідношення з правовою державою.

Суспільством можна назвати спільноту людей, яка створюється на засадах взаємних інтересів, взаємного співробітництва. Правда, не усяка сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами, є суспільством. Студентів в аудиторії або глядачів у

театрі також об'єднує спільний інтерес, але це не суспільство. Саме суспільство не є простою сукупністю індивідів. Це соціальна система.

Суспільство — це система взаємодії людей, що пов'язані між собою інтересами у сфері виробництва, обміну, споживання життєвих благ і встановлюють межі поведінки в спільних інтересах за допомогою соціальних норм (у тому числі — юридичних).

Основними елементами, що визначають суспільство, є власність, праця, сім'я.

Громадянське суспільство — система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликані створювати умови для їх вільного розвитку.

Сформувалися три підходи до співвідношення громадянського суспільства і держави:

- 1) держава і громадянське суспільство -- збіжні соціальні системи;
- 2) держава і громадянське суспільство — різні соціальні системи, первинною (провідною) є держава, що контролює громадянське суспільство;
- 3) держава і громадянське суспільство — різні соціальні системи, держава виконує службову (підпорядковану) роль щодо громадянського суспільства.

Ознаки (рисни) громадянського суспільства — у його співвідношенні з державою:

- 1) не існує до держави і поза державою;
- 2) не включає державу, розвивається самостійно — без безпосереднього втручання держави;
- 3) складається із суб'єктів — вільних і рівноправних громадян і об'єднань, що добровільно сформувалися і знаходяться у відносинах конкуренції і солідарності;
- 4) має певний пріоритет перед державою, проте зацікавлено в добробуті держави і сприяє її розвитку;
- 5) справляє вплив на створення і функціонування державних органів у власних інтересах;
- 6) має право жадати від держави захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, не допускаючи її втручання в їх приватні інтереси;
- 7) формує право, що формулюється державою в законах та інших нормативно-правових актах, гарантує і захищає її від порушень із боку будь-кого. Усі потреби громадянського суспільства реалізуються за допомогою волі держави, вираженої у формі правового акта;
- 8) розвивається і взаємодіє з державою в межах права, котре виступає як рівний і справедливий масштаб свободи і справедливості, а не як спосіб нав'язування державної волі.

6. Поняття, ознаки та призначення права. Система та джерела (форми) права.

Право — система норм (правил поведінки) і принципів, санкціонованих державою, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до інтересів (волі) населення країни та забезпечуються примусом.

Найвище суспільне призначення права - забезпечувати у нормативному порядку свободу в суспільстві, підтверджувати справедливість, виключити сваволю і свавілля з життя суспільства

Система права — це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами.

Найбільшим елементом системи права є галузь права.

Галузь права — відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання.

Провідна галузь права — конституційне (державне) право -система принципів і норм конституції, які закріплюють основи суспільного і державного ладу, форму

правління і державного устрою, механізм здійснення державної влади, правове становище особи

Адміністративне право — система правових норм, які регулюють управлінські відносини у сфері здійснення виконавчої влади, розпорядничої діяльності державного апарату, його взаємовідносин з іншими державними та недержавними організаціями і громадянами.

Цивільне право — система правових норм, які регулюють майнові і особисті немайнові відносини, що укладаються між фізичними та юридичними особами як рівноправними.

Кримінальне право — система правових норм, які охороняють від злочинних посягань на права і свободи людини і громадянина, конституційний лад, усі види власності тощо, установлюючи міру кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Міжнародне право — система правових норм, які регулюють публічні взаємовідносини між державами (міжнародне публічне право) або приватні правові відносини між громадянами різних країн та їх об'єднань (міжнародне приватне право).

Сімейне право — це система правових норм, які регулюють особисті (немайнові) і майнові відносини подружжя, батьків, усиновлювачів і усиновлених, інших членів сім'ї і родичів.

Трудове право — це система норм права, які регулюють відносини у сфері здійснення трудової діяльності (порядок прийому і звільнення з роботи, умови праці та її охорони, час праці та відпочинку і т. ін.). Суб'єкти цих відносин можуть бути як рівноправними, так і знаходитися (один з них) у стані підлеглості.

Земельне право — система правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з використанням та охороною земельних ресурсів.

Підгалузь права — це складова частина галузі права, яка об'єднує норми права, що регулюють суспільні відносини певного виду. Як приклад підгалузі цивільного права є авторське і винахідницьке право, фінансового права — банківське право.

Інститут права — це таке угруповання норм права певної галузі чи підгалузі, що регулює конкретний вид чи сторону однорідних суспільних відносин. Наприклад, у цивільному праві є інститут права власності, норми якого регулюють відносини власності.

Система законодавства — це внутрішньо узгоджена сукупність нормативно-правових актів, що є зовнішньою формою і засобом існування правових норм. Система права і система законодавства співвідносяться як зміст і форма.

Джерела (форми) права — визнані державою документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення.

Юридичні джерела (форми) права						
Нормативно-правовий акт	Правовий прецедент	Нормативно-правовий договір	Правовий звичай	Правова доктрина	Релігійно-правова норма	Міжнародний правовий акт

Самостійно вивчити:

правовий звичай — це правило поведінки, що склалося у процесі життєдіяльності суспільства, якому держава надала загальнообов'язкового значення і яке санкціонується й забезпечується державою;

правовий прецедент — це рішення судового або адміністративного органу щодо конкретної справи, яке стало обов'язковим для вирішення інших аналогічних справ. У правовій системі України така форма права не застосовується, вона характерна для англосакської правової системи (США, Англія, Австралія);

нормативно-правовий договір — це письмовий документ, у якому загальні правила поведінки встановлюються за домовленістю декількох суб'єктів;

релігійно-правові норми — релігійні норми, яким держава надала загальнообов'язкового характеру (Ватикан, мусульманські країни);

нормативно-правовий акт — це офіційний документ компетентних органів держави, який містить у собі юридичні норми. Це головне джерело права у всіх правових системах.

міжнародний-правовий акт — спільний акт-документ двох або кількох держав, що містить норми права про встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків у різних відносинах між ними.

Нормативно-правові акти поділяються на закони і підзаконні акти.

Закон — це нормативно-правовий акт законодавчого органу держави чи безпосередньо самого народу, який має вищу юридичну силу і особливий порядок прийняття і регулює найважливіші сфери суспільних відносин.

Законодавчий процес в Україні — закріплена у Конституції обов'язкова послідовність дій по створенню законів, яка включає такі етапи:

- підготовка й розробка законопроекту;
- законодавча ініціатива (внесення до органу законодавчої влади пропозиції щодо видання нового закону). Суб'єкти права законодавчої ініціативи — народні депутати, Президент України, Кабінет Міністрів, Національний Банк України;
- обговорення законопроекту;
- прийняття закону;
- підписання закону. Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом 15 днів після отримання закону підписує та офіційно оприлюднює закон, беручи його до виконання, або зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями повертає до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі, якщо Президент України протягом встановленого терміну не повернув закон для повторного розгляду, він вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений;
- опублікування закону в офіційних виданнях "Голос України", "Урядовий кур'єр", "Відомості Верховної Ради України протягом 10 днів;
- набрання чинності. Закон набирає чинності через 10 днів після його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються на основі і з метою виконання закону, на підставі закону і відповідно до закону. До них належать:

- укази та розпорядження Президента;
- постанови Кабінету Міністрів;
- інструкції та накази центральних органів виконавчої влади;
- акти місцевих держадміністрацій;
- локальні нормативно-правові акти.

Усі чинні нормативно-правові акти входять до складу системи законодавства.

7. Норми права.

Норма права — це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до інтересів (волі) населення країни та забезпечується заходами примусу.

Кожна **правова норма має особливу структуру**, яка включає такі елементи:

гіпотеза — частина норми права, яка описує умови, обставини, з настанням яких можна чи необхідно здійснювати правило, що міститься в диспозиції;

диспозиція — частина норми, яка описує суб'єктивні права та юридичні обов'язки

особи, яка знаходиться в певній нормативно-регламентованій ситуації;

санкція — частина норми права, яка описує юридичні наслідки виконання чи невиконання правила поведінки, передбаченого диспозицією. Санкції можуть бути каральними (штрафними), відновлюючими чи заохочувальними (позитивними).

8. Поняття та структура правових відносин.

Правовідносини — це суспільні зв'язки, відносини, урегульовані правом і виражені у взаємних правах та обов'язках суб'єктів права, якими можуть бути як громадяни (фізичні особи), так і організації чи установи (юридичні особи).

Ознаки правовідносин:

- наявність сторін, які мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
- здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків контролюється і забезпечується державою;

- мають вольовий характер.

Структура правовідносин включає:

1. об'єкт;
2. суб'єкти;
3. зміст.

Об'єкт правовідносин — це ті реальні соціальні блага, що задовольняють інтереси та потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються або припиняються суб'єктивні права та юридичні обов'язки, їх поділяють на матеріальні і духовні блага, дії суб'єктів правовідносин, результати їх діяльності.

Суб'єкти правовідносин:

- фізичні особи (громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства);
- юридичні особи (підприємства та організації різних форм власності, об'єднання громадян);
- держава, республіки, територіальні громади.

Підставами для виникнення, зміни чи припинення правовідносин є юридичні факти.

Юридичні факти — це конкретні життєві обставини, передбачені гіпотезою правової норми, які викликають виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Юридичні факти поділяються на:

- правоутворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі;
- позитивні і негативні;
- постійно діючі та одноразової дії;
- юридичні дії і юридичні події.

Юридичні події — це життєві обставини, що виникають, діють й припиняються незалежно від волі суб'єктів правовідносин (народження, смерть людини, хвороба, стихійне лихо).

Юридичні дії — це життєві обставини, виникнення, функціонування і припинення яких залежить від волі суб'єктів правовідносин. Вони поділяються на правомірні і неправомірні.

До правомірних дій належать:

- юридичні акти — правомірне застосування права, що здійснюється з метою викликати юридичні наслідки (постанова слідчого про припинення кримінальної справи, договір, заява, скарга);
- юридичні вчинки — дії, що не мають спеціальної мети спричинити юридичні наслідки (знайдення скарбу, створення художнього твору, наукової праці тощо).

До неправомірних дій належать:

правові аномалії — зловживання правом, що не є правопорушенням;

правопорушення — це дія чи бездіяльність, які здійснюються всупереч встановленому в суспільстві правопорядку (злочини, проступки).

9. Правопорушення та юридична відповідальність. Роль держави і громадськості в запобіганні правопорушень.

Правомірна поведінка — це відповідна юридичним нормам дія чи бездіяльність особи.

Існує декілька видів правомірної поведінки:

- *передбачена* — поведінка, яка передбачає виконання покладених на особу обов'язків, здійснення тих чи інших активних дій (платити податки);
- *дозволена* — поведінка, яка передбачає використання наданих суб'єкту можливостей певної власної поведінки (володіти, розпоряджатись майном);
- *заборонена* — пасивна поведінка, коли суб'єкт повинен стримуватись від порушення заборон, установлених правовими нормами (не порушувати громадський порядок).

Правопорушення — це дія чи бездіяльність, що здійснюється всупереч встановленим у суспільстві правовим нормам.

Для правопорушення характерні певні ознаки, а саме:

- суспільна небезпечність (наносить шкоду інтересам суспільства, держави);
- протиправність (порушує норми права);
- винність (залежить від ставлення суб'єкта правопорушення до своєї поведінки);
- карність (за його вчинення передбачена юридична відповідальність).

Структура правопорушення включає:

- суб'єкт (дієздатна особа, яка здійснила правопорушення);
- об'єкт (порушене матеріальне чи нематеріальне благо, яке захищається правом);
- об'єктивну сторону (саму протиправну дію, її шкідливі наслідки, причинний зв'язок між дією і результатом);
- суб'єктивну сторону (вину, тобто ставлення правопорушника до дії та її результатів у формі умислу чи необережності; розрізняють також і змішану вину: умисел і необережність).

Мотив правопорушення — це внутрішні процеси, що відображаються в свідомості особи і спонукають її до вчинення правопорушення.

В залежності від ступеня суспільної небезпечності правопорушення поділяються на злочини і проступки.

Злочин — суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, за яке законом передбачена кримінальна відповідальність.

Проступки розрізняють:

- *адміністративні* (порушення встановленого державою порядку в громадських місцях, а також порядку управління у різних сферах життєдіяльності суспільства);
- *дисциплінарні* (порушення дисципліни праці, військової, навчальної, державної та інших видів дисципліни, внутрішнього розпорядку організації, установи);
- *цивільно-правові* (заподіяння майнової шкоди, порушення інших майнових або особистих інтересів осіб, що захищаються законом).

Юридична відповідальність — це передбачене законом і застосоване органами держави примусове обмеження або позбавлення правопорушника певних благ. Вона завжди супроводжується моральним осудом правопорушника.

Юридична відповідальність поділяється на перспективну і ретроспективну (позитивну і негативну).

Позитивна відповідальність — це сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою.

Ретроспективна відповідальність — це специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються

засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення:

Види юридичної відповідальності:

- кримінальна — різновид ретроспективної юридичної відповідальності, що полягає у вживанні заходів кримінального покарання до фізичних осіб, винних у вчиненні злочину;

- адміністративна — різновид ретроспективної юридичної відповідальності, під якою розуміють покладення на порушників загальнообов'язкових правил, що діють в управлінні та в інших сферах, адміністративних стягнень, котрі тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового чи морального характеру;

- дисциплінарна — різновид юридичної ретроспективної відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни із застосуванням до нього догани та звільнення. Законодавством, статутами й положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені інші дисциплінарні стягнення;

- цивільно-правова — самостійний вид ретроспективної юридичної відповідальності фізичної чи юридичної особи за порушення договірних зобов'язань, за заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих немайнових прав.

- матеріальна — різновид ретроспективної юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків.

Законність — це правовий режим у державі, який вимагає суворого і безпосереднього виконання, а також точного застосування законів та інших нормативно-правових актів усіма суб'єктами права для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, стабільного правопорядку.

Законність потребує певних заходів та засобів, які могли б охороняти її від різних порушень та впроваджувати в життя.

Юридичні гарантії законності — це передбачені законодавством засоби реалізації, охорони і відновлення законності. До них належать:

- наявність законодавства як основи законності і водночас її гарантії;
- наявність заборонних норм;
- встановлення відповідальності за правопорушення;
- право громадян на скаргу;
- ефективна дія державного механізму;
- розширення впливу громадськості;
- правова культура.

Правова культура — стабільна відповідність способу і результату поведінки всіх і кожного правовим нормам (знання закону, дотримання закону, вміння застосовувати закон, авторитет закону у суспільстві). Антиподом правової культури є правовий нігілізм.

Правопорядок — це стан фактичної упорядкованості суспільних відносин, який є результатом законності.

Тема 2. Основи конституційного права України.

Термін "конституційне право" вживається в трьох значеннях: галузь національного права; окрема наука; учбова дисципліна в системі юридичної освіти. Термін "конституційне право" набув поширення в країнах з англосаксонською системою права, а в Романо - германській системі права вживається термін державне право.

Конституційне право - це система норм, які закріплюють повновладдя народу, основу суспільного устрою, правового статусу громадян і організацій, діяльності державних органів. Предметом конституційного права є суспільні відносини, які виникають і діють у процесі здійснення основ повновладдя народу; відносини, які розкривають побудову, устрій держави; відносини, які визначають основоположні засади функціонування держави; відносини, які визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою. Під методом конституційного регулювання розуміється система прийомів і способів, за допомогою яких конституційні норми впливають на конкретні суспільні відносини, впорядковують їх стосовно цілей і завдань правового регулювання.

Конституційно-правовий метод характеризується комплексністю, він охоплює: а) метод безпосереднього конституційного закріплення регулювання найважливіших суспільних відносин (в Конституції закріплюються не всі, а найголовніші, кардинальні принципи і положення, які визначають зміст та основні напрямки розвитку суспільства); б) метод імперативного, централізованого регулювання (відносини між суб'єктами права ґрунтуються на засадах субординації тобто підпорядкування одного суб'єкта іншому); в) установчий характер нормативних приписів (регулювання відносин здійснюється "вперше", тобто встановлення порядку розробки і прийняття Конституції України, формування і діяльності органів державної влади, закріплення правової системи держави та інше); г) універсальність конституційного регулювання (дія конституційних норм поширюється на всі сфери життєдіяльності, на всі галузі системи права України); д) поєднання безпосереднього прямого регулювання суспільних відносин нормами конституційного права з непрямою (опосередкованою) дією Конституції; ж) поєднання стабільності і динамізму (Конституція надзвичайно постійний політико-правовий документ, але зміни життя суспільства вимагають своєчасного внесення змін до неї. Законом України "про внесення змін в Конституцію України" від 08.12.2004 р. були внесені зміни і доповнення в 25 статей Конституції); з) надзвичайно високий юридичний рівень (Конституція на найвищому законодавчому рівні закріплює відносини, що виникають і діють у процесі здійснення основ повновладдя народу України).

Система конституційного права - це розміщення норм, що дозволяє функціонувати конституційному праву як єдиному цілісному системному утворенню. Її структурними елементами є: а) норми конституційного права; б) інститути конституційного права; в) підгалузі конституційного права.

Конституційно-правова норма - це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які складають предмет галузі конституційного права.

Конституційно-правові норми характеризуються загальними рисами, притаманними всім видам правових норм:

- вони виступають регулятором суспільних відносин;
- встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки;
- носять формально визначений характер;
- мають письмову, документальну форму, містяться в нормативно-правових актах та інших джерелах права;
- їх виконання забезпечується примусовою силою держави.

Одночасно конституційно-правові норми мають і специфічні риси. Від інших правових норм вони відрізняються:

1. змістом (регулюють особливе коло суспільних відносин, що складають предмет галузі конституційного права України);
2. установчим характером приписів, що містяться в цих нормах, які визначають систему органів державної влади, встановлюють форму правових актів (закони, укази, постанови, розпорядження) та їх оприлюднення, порядок їх прийняття;
3. джерелами, в яких вони виражені;
4. особливостями структури (конституційні норми взагалі мають лише диспозицію - "Україна є республікою" (ст. 5 Конституції України), інші - диспозицію і гіпотезу - "Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України" (ст. 32 Конституції України), а санкція міститься лише в окремих конституційно-правових нормах - "Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину" (ст. 111 Конституції України);
5. особливостями кола суб'єктів, відносини між якими вони регулюють;
6. велика частина конституційно-правових норм має загально регулятивний характер (норми-принципи, норми-декларації, норми-дефінації норми- програми тощо) - "Україна є унітарною державою" (ст.2); "В Україні існує єдине громадянство" (ст.4).

Конституційно-правові норми класифікуються за різними підставами:

1. За змістом, тобто в залежності від того, які сфери суспільних відносин, що складають предмет галузі конституційного права, вони регулюють.
2. За юридичною силою виділяють норми, що містяться в Конституції та конституційних законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, актах органів місцевого самоврядування тощо.
3. За ступенем визначеності припису, що міститься в нормі, виділяють диспозитивні та імперативні конституційно-правові норми.

Диспозитивні - це такі норми, які надають суб'єктам можливість вільного вибору поведінки на їх розсуд - "Президент України створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби" (п. 28 ст. 106 Конституції України).

Імперативні ж норми передбачають чітко визначену поведінку суб'єктів за відповідних обставин - "Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин - на інший період" (ч. 1 ст. 96 Конституції України).

4. За призначенням у механізмі правового регулювання конституційно - правові норми поділяються на матеріальні та процесуальні.

Матеріальні норми передбачають вплив на суспільні відносини шляхом безпосереднього правового регулювання. Вони визначають структуру і порядок утворення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, встановлюють правовий статус людини і громадянина. Процесуальні норми визначають форми, в яких реалізуються матеріальні конституційно-правові норми: "рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування" (ч. 2 ст. 84 Конституції України).

5. За часом дії конституційно-правові норми поділяються на тимчасові та постійні. Тимчасові норми містяться в актах тимчасової дії, у перехідних положеннях Конституції України. Постійні конституційно-правові норми не мають визначеного строку дії.

6. За територією дії розрізняють конституційно-правові норми, що діють на території України, Автономної республіки Крим або окремих адміністративно-територіальних одиниць, крім цього конституційно-правові норми класифікуються за характером припису, що міститься в нормі (уповноважуючи, зобов'язуючі, забороняючи), їх функціональним спрямуванням (регулятивні, охороняючи) тощо.

Конституційний інститут - це функціонуюча відокремлено, внутрішньо стабільна група взаємопов'язаних норм, які регулюють однорідні суспільні відносини тісно пов'язані між собою.

Ознаки інституту:

- цілеспрямованість правового регулювання, єдність норм, що його складають;
- наявність властивих конституційному праву принципів, що визначають специфіку, щодо інших інститутів права;
- інститут має свій склад;
- норми інституту регулюють однорідні суспільні відносини тісно пов'язані між собою.

Види конституційно - правових інститутів:

1. інститут, що визначає громадянство;
2. інститут, що закріплює систему прав і свобод людини і громадянина;
3. інститут, що закріплює гарантії реалізації захисту прав і свобод та інші.

Підгалузь конституційного права - це сукупність конституційно-правових норм, що є складовою частиною галузі конституційного права, яка регулює певний вид суспільних відносин.

Види підгалузей конституційного права:

1. Виборче право;
2. Підгалузь, що визначає конституційний статус Верховної Ради України;
3. Підгалузь, що визначає конституційний статус органів виконавчої влади України;
4. Підгалузь, що визначає конституційний статус органів судової влади та інші.

В 1787 році була прийнята Конституція США - перша писана конституція. Першою писаною європейською конституцією є Конституція Польщі і Франції 1791 років.

Існують різні способи прийняття конституції:

- дарування конституції одностороннім актом глави держави (октроїрування);
- договірний (Білль про права у Великобританії 1689 р., Акт про народне представництво у Великобританії 1983 р.);
- демократичний - (наприклад: Конституція США підготовлена Установчими зборами і ратифікована Конституційними Конвентами штатів; Конституція Франції 1958 року після розробки проекту конституційним комітетом схвалена шляхом референдуму; Конституція України розроблена конституційною комісією та прийнята Верховною Радою; Конституція Росії прийнята шляхом референдуму);

- антидемократичний - конституція розроблена урядом і виноситься на плебісцит, який зводиться до схвалення урядового проекту - (наприклад: 1976 р. - прийняття Конституції Куби, 1980 р. - прийняття Конституції Чилі).

З часом в конституцію необхідно вносити зміни та доповнення для того, щоб забезпечити її динаміку. Є держави як наприклад Бельгія, які не допускають змін та доповнень до конституції. В таких країнах, як Україна та Італія, можна вносити зміни та доповнення в конституції лише дотримавшись певних процедур, В Індії та Ізраїлі можна вносити зміни до конституції, як до простого закону, так звані гнучкі конституції.

Тема 3. Основи цивільного права України.

Цивільне право - одна з фундаментальних галузей правової системи України, це найбільше правове утворення держави, що являє собою систему правових норм, регулюючих майнові, немайнові пов'язані з майновими та окремі особисті немайнові відносини нерозривно пов'язані з особою.

Предметом цивільного права є:

особисті немайнові права, майнові відносини, пов'язані з використанням товарно-грошової форми:

а) відносини власності, що закріплюють існуючий в суспільстві розподіл матеріальних цінностей (благ), вони виражають статику майнових відносин, ознакою яких є те, що власник як уповноважена особа має абсолютне право щодо володіння, користування і розпорядження належним йому майном;

б) відносини, що виникають під час здійснення товарообігу, тобто товарно-грошові, які виникають у сфері товарного виробництва і відображають рух товарів від виробника

до споживача, при цьому перехід матеріальних благ від одних суб'єктів до інших здійснюється через опосередковану вартість.

Метод цивільного права – це певний прийом (спосіб) за допомогою якого цивільно-правова норма впливає на поведінку суб'єктів цивільно-правових відносин. Цивільно-правовий метод характеризується:

- юридичною рівністю сторін;
- вільним волевиявленням суб'єктів (автономією їх волі);
- майновою самостійністю сторін;
- диспозитивністю сторін, тобто їх правом самостійно визначати характер своїх відносин у межах чинного законодавства;
- особливим способом вирішення спорів між учасниками цивільних правовідносин (судовим);
- наявністю майнової відповідальності сторін. Цивільне право і цивільне законодавство базуються на засадах:
 - неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
 - неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України;
 - свободи договору;
 - свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
 - судового захисту цивільного права та інтересу;
 - справедливості, добросовісності та розумності (ст. 3 ЦКУ).

Розміщені в певній послідовності цивільно-правові інститути становлять **систему цивільного права**. Для приватного права Європи традиційним є існування двох основних систем побудови цивільного права: інституційної та пандектної.

Інституційна система побудови включає три основні частини, в яких містяться цивільно-правові норми:

а) про особу; б) про речі; в) про зобов'язання.

Пандектна система складається із: загальних положень, речового права, зобов'язального права, сімейного і спадкового права.

Цивільне право України побудоване за пандектною системою і традиційно складається із Першої (її інколи називають Загальною) і Другої (або Особливої) частин.

Першу або Загальну частину становлять такі інститути:

- основні положення цивільного права;
- підстави виникнення цивільних прав та обов'язків;
- суб'єкти та об'єкти цивільних прав;
- правочини;
- представництво та довіреність;
- строки та терміни;
- позовна давність.

До Другої або Особливої частини належать:

- особисті немайнові права;
- речове право і право власності;
- спадкове право;
- загальні положення про зобов'язання;
- окремі види договірних зобов'язань (купівля-продаж, дарування, міна, позика тощо);
- окремі види недоговірних зобов'язань (заподіяння шкоди);
- зобов'язання, що виникають із односторонніх дій (обіцянка винагороди).

Сімейне право більшість вітчизняних фахівців розглядають як самостійну галузь права, тому до системи цивільного права його не включають.

Основними джерелами цивільного права України є нормативно-правові акти цивільного законодавства:

- 1) Конституція України;
- 2) Цивільний кодекс України - єдиний законодавчий акт в якому систематизовані цивільно-правові норми;
- 3) закони України:
більше 900 законів
- 4) підзаконні нормативні акти змістом яких є цивільно-правові норми:
 - укази Президента України;
 - постанови Кабінету Міністрів України;
 - нормативні акти центральних органів виконавчої влади;
 - нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування,тощо;
- 5) міжнародно-правові норми та міжнародні договори України.

2. Поняття цивільно-правових відносин, їх виникнення, зміна і припинення.

Цивільно-правові відносини – врегульовані нормами цивільного права майнові та особисті немайнові відносини, учасники яких виступають юридично рівними носіями прав та обов'язків.

Правові відносини між фізичними особами виникають здебільшого з приводу матеріальних, духовних та інших потреб. З урахуванням зазначеного об'єктами цивільно-правових відносин можуть бути: речі, дії, продукти творчої діяльності, особисті немайнові блага.

Цивільно-правові відносини виникають, змінюються або припиняються на підставі юридичних фактів, тобто обставин, які мають юридичне значення і породжують певні правові наслідки.

Цивільний кодекс України (ст.4) передбачає, що цивільні права та обов'язки виникають внаслідок: угод; адміністративних актів; відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури і мистецтва; заподіяння шкоди іншій особі; придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав; інших дій громадян та організацій; подій, з якими закон пов'язує наступ цивільно-правових наслідків.

Юридичні факти в цивільному праві поділяються на юридичні дії та юридичні події.

Юридичні дії - це такі юридичні факти, спричинення яких залежить від волі людей та породжує певні правові наслідки (наприклад, укладання учасниками цивільних правовідносин певного договору).

Дії, що вчиняються відповідно до закону, визнаються правомірними (скажімо, угоди, адміністративні акти і т.ін.), а ті дії, що вчиняються всупереч закону, - неправомірними (укладання фіктивних угод і т.ін.).

3. Поняття суб'єктів та об'єктів цивільно-правових відносин.

Суб'єктами цивільно-правових відносин є фізичні та юридичні особи, які вступають між собою в цивільно-правові відносини з приводу майна та особистих немайнових благ. В окремих випадках суб'єктом зазначених відносин може бути держава.

До фізичних осіб належать громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства.

Для визнання осіб суб'єктами цивільного права необхідна наявність цивільної правосуб'єктності, тобто їхніх право та дієздатності.

Цивільною правоздатністю називається здатність особи мати цивільні права і нести цивільні обов'язки.

Правоздатність у громадянина України виникає від дня народження і припиняється з його смертю (або з визнанням громадянина померлим).

Цивільна правоздатність як суспільно-правова якість визнається за всіма громадянами, які мають бути рівними перед законом. Вона закріплюється в цивільному законодавстві як рівна для всіх і для кожного незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, релігійних поглядів, роду й характеру занять, місця проживання тощо. Жоден громадянин упродовж свого життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності, але може бути обмежений уній.

Цивільна дієздатність - це здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки, тобто його здатність розпоряджатися власними правами і нести відповідальність за свої дії.

Обсяг цивільної дієздатності залежить від віку та психічного здоров'я фізичної особи. Виходячи з цього, цивільна дієздатність поділяється на такі види:

- повна дієздатність;
- часткова дієздатність;
- мінімальна дієздатність;
- обмежена дієздатність;
- визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність настає з досягненням повноліття - 18 років. Згідно з чинним законодавством у випадку одруження особи до досягнення повноліття повна дієздатність у неї настає з моменту одруження.

Часткову дієздатність мають фізичні особи у віці від 15 до 18 років. Вони мають право укладати угоди за згодою своїх батьків (усиновителів) чи піклувальників. Крім того, вони можуть самостійно здійснювати дрібні побутові угоди; розпоряджатися своєю заробітною платнею чи стипендією; реалізовувати свої авторські та винахідницькі права; вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними; володіти, користуватись і розпоряджатися майном трудового або селянського господарства, якщо неповнолітні є членами зазначених господарств; бути членами громадських організацій; нести відповідальність за заподіяну ними шкоду іншим особам. Мінімальна дієздатність характерна для осіб віком до 15 років, які мають право здійснювати тільки дрібні побутові угоди та вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними. Якщо ж вклад було внесено на ім'я неповнолітнього іншою особою, то розпоряджатися цим вкладом до виповнення неповнолітньому 15 років будуть батьки чи інші його представники (усиновителі чи опікуни).

Обмежена дієздатність може бути визначена судом громадянам, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами. Вони можуть укладати угоди щодо розпорядження майном, а також отримувати заробітну платню, пенсію чи інші види доходів та розпоряджатися ними лише за згодою піклувальника, за винятком дрібних побутових угод.

Громадянин, який через душевну хворобу чи недоумство нездатний розуміти значення своїх дій чи керувати ними, може бути визнаний судом недієздатним, а відтак над ним установлюється опіка, що приводить до втрати ним можливості щодо укладання угод. Односторонні угоди (наприклад, заповіт, видача доручення і т. ін.), що були укладені до визнання особи недієздатною, припиняють свою дію. В разі одужання чи значного покращення здоров'я громадянина, якого визнано недієздатним, суд поновлює його в дієздатності.

Якщо громадянин зникає, його місцеперебування невідоме, розшуки його не дають позитивних результатів, а тривала відсутність на місці проживання робить правовідносини за його участю невизначеними, громадянин визнається безвісно відсутнім, а потім оголошується померлим у порядку, визначеному чинним законодавством.

Юридичними особами визнаються організації, які мають відокремлене майно, можуть набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі чи третейському суді.

Правовими ознаками юридичної особи є:

- організаційна єдність;
- наявність відокремленого майна;
- можливість виступати в цивільному обороті від власного імені;
- здатність самостійно нести майнову відповідальність.

Юридична особа повинна мати; свій статут; правоздатність; назву; органи; місцезнаходження (філіали, представництва).

Юридичні особи наділені цивільною правосуб'єктністю, тобто цивільною правоздатністю та цивільною дієздатністю, які виникають водночас із моменту їх державної реєстрації.

Об'єктом цивільних правовідносин є конкретні блага, з приводу яких суб'єкти вступають між собою в зазначені правові відносини.

Серед таких благ необхідно назвати матеріальні предмети та духовні цінності. До них, зокрема, належать: речі; дії (в тому числі послуги); результати інтелектуальної творчості; особисті немайнові блага.

Речі - це всі предмети матеріального світу, що здатні задовольняти певні потреби людей. Вони складають матеріальну основу життєдіяльності суспільства.

Речі поділяються на такі види:

- засоби виробництва (сировина, паливо, запасні частини, будівлі, засоби транспорту і зв'язку тощо) і предмети споживання (продукти харчування, одяг, взуття, предмети побуту і т. д.);
- речі, що знаходяться в цивільному обігу, тобто речі, відносно яких відсутня заборона щодо вільної торгівлі; речі, обмежені в цивільному обігу (мисливська зброя, деякі ліки тощо); речі, вилучені з цивільного обігу (наркотичні речовини, дорогоцінні метали й каміння у сирому вигляді і т. ін.);
- індивідуально визначені (картина художника, подарунок тощо) і родові (цукор, борошно, цегла і под.);
- замінні (родові речі) та незамінні (індивідуально визначені речі);
- споживні (речі, що після споживання перестають існувати, - продукти харчування і т. ін.) та не-споживні (речі, що служать упродовж тривалого часу, - автомобіль, будинок тощо);
- подільні (речі, які в разі поділу втрачають своє цільове призначення, - телевізор, автомобіль і т. д.) та неподільні (хліб, цемент, рідина тощо);
- головні й належності (скрипка і футляр до неї, верстат і фреза до нього тощо);
- плоди (плоди фруктових дерев, приплід тварин і т. д.) і доходи (результат експлуатації власником певної речі - гроші та ін.);
- рухомі (транспортні засоби і под.) та нерухомі (земля, будівлі, підприємства і т. ін.);
- гроші й цінні папери (акції, облігації, зобов'язання державної скарбниці, ощадні сертифікати, векселі).

До об'єктів цивільних правовідносин відносять і дії осіб, що мають правове значення (приміром, дії з відшкодування заподіяних збитків) та відповідні послуги (скажімо, ремонт будинку, автомобіля).

Крім того, до них слід віднести результати інтелектуальної творчості які охороняються законом (наукові, літературні й художні твори, відкриття й винаходи, промислові зразки, товарні знаки тощо).

Одним із об'єктів цивільних правових відносин є особисті немайнові блага, до яких належать честь, гідність, ім'я, життя, здоров'я тощо.

4. Поняття правосуб'єктності. 5. Поняття цивільної правоздатності та дієздатності.

Правосуб'єктність— це можливість чи здатність особи бути суб'єктом права з усіма відповідними наслідками.

Складовими правосуб'єктності є **правоздатність, дієздатність та деліктоздатність**.

Є загальна (здатність мати будь-які права та обов'язки, що передбачені законодавством), галузева (здатність бути носієм прав та обов'язків у тій чи іншій галузі права) та спеціальна (професійна) правоздатність.

Правоздатність індивідів виникає з моменту народження та припиняється з настанням біологічної смерті. Жодна особа не може бути обмежена в правоздатності.

Правоздатність організацій виникає з моменту реєстрації статуту, положення в органах влади або з моменту видання компетентним органом акта про їх створення (якщо такі організації діють на основі загального положення про такого роду організації).

Дієздатність – це передбачена нормами права здатність особистими діями набувати юридичних прав та обов'язків.

Існує повна, неповна, часткова та обмежена дієздатність. Повністю недієздатними за рішенням суду визнаються особи, що мають тяжкі психічні захворювання.

Дієздатність у фізичних осіб виникає з моменту досягнення ними визначеного законодавством віку або настання певних обставин (укладення шлюбу, влаштування на роботу за контрактом).

Правоздатність і дієздатність у колективних суб'єктів виникають і припиняються одночасно.

Деліктоздатність – це здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за невиконання обов'язків або за вчинення різних правопорушень.

У ряді випадків деліктоздатності передую настання повної дієздатності. Наприклад, до кримінальної відповідальності можуть притягуватися особи, яким на момент учинення злочину виповнилося 16 років, а певних видів злочину – 14 років. Цікаво, що, ще не досягнувши повної дієздатності, такі особи є деліктоздатними.

Передумовою деліктоздатності є осудність особи, тобто здатність у момент учинення правопорушення розуміти характер своїх дій та керувати ними.

6. Поняття власності.

Власність – становить економічну основу життя суспільства і проявляється у вигляді відносин між людьми з приводу матеріальних та інших благ. Ці відносини полягають у приналежності даних благ одним особам і відчуження від усіх інших осіб. Приналежність або привласнення матеріальних та інших благ складає сутність відносин власності.

Право власності – є юридичним вираженням, формою закріплення економічних відносин власності. Право власності охоплює правові норми, які закріплюють, регулюють і захищають стан приналежності (привласнення) матеріальних та інших благ конкретним особам – фізичним і юридичним. У сукупності вони складають право власності в об'єктивному розумінні як єдиний комплексний інститут права.

Історії відомі два основних **типи власності** - приватна і суспільна.

Приватна характеризується тим, що засоби виробництва, а отже, і вироблений продукт належать приватним особам. Вони можуть привласнювати продукт як своєї, так і чужої праці. Тому розрізняють приватну власність **трудову і нетрудову**, що має вирішальне значення для характеристики різних форм приватної власності: дрібнотоварної, рабовласницької, феодальної, приватнокапіталістичної.

Суспільній власності притаманне спільне привласнення засобів виробництва і виробленого продукту. Її можна представити у двох основних видах: як **власність народу** в цілому і як власність **окремих колективів**. Реально ж у господарській практиці вона виступає в формах державної і колективної власності.

Тема 4. Основи трудового права України.

Кожна людина в Україні має право на працю. Це закріплено ст. 43 Конституції України від 28.06.1996 р. Кодекс законів про працю України (№ 322а-08 від 10.12. 1971 р. зі змінами та доповненнями) регулює більшість аспектів у трудовому житті українського суспільства.

Трудове право одна з галузей в системі права України, що регулює трудові та інші, тісно з ними пов'язані суспільні відносини, які виникають між роботодавцем та найманим працівником у процесі реалізації останнім його конституційного права на працю.

Предметом трудового права є трудові відносини, які виникають у результаті укладання та реалізації трудового договору, а також відносини які виникають під час вирішення трудових спорів, відносини навчання на виробництвах, відносини щодо працевлаштування та інші тісно пов'язані з ними.

Для трудового права характерними є два основних методи правового регулювання:

- о метод автономного регулювання, який виходить з координування інтересів та цілей сторін суспільних відносин, де суб'єкти насамперед задовольняють свої приватні інтереси;
- о метод централізованого регулювання, який ґрунтується на відносинах субординації учасників суспільних відносин, де в приватні інтереси втручається держава.

Але найбільш широко використовується в трудовому праві автономний метод, оскільки держава лише визначає основні засади правового регулювання найманої праці.

Трудове право ґрунтується на таких принципах:

- - свобода праці та зайнятості,
- - захист від безробіття,
- - рівноправність у праці,
- - справедлива винагорода за працю,
- - охорона праці,
- - право на відпочинок,
- - право на професійну підготовку,
- - захист трудових прав,
- - право на виробничу демократію,
- - право роботодавця вимагати від працівника виконання обов'язку сумлінної праці тощо,

Першу групу становлять три основних принципи трудового права:

- 1) свобода праці й зайнятості, заборона примусової праці (ст. 43 Конституції України, ст. 5,21,49-4 КЗпП України);

- 2) право на працю, захист від безробіття, допомога у працевлаштуванні та матеріальна підтримка безробітних (ст. 43 Конституції України, ст. 2,5, гл. III та III - А КЗпП України);

- 3) рівноправність у праці й зайнятості, заборона дискримінації в праці (ст. 24 Конституції України, ст. 22 КЗпП України),

Головним змістом зазначених принципів трудового права є єдність можливостей працівника отримати роботу у роботодавця будь-якої форми власності відповідно до своєї спеціальності чи професії, у безпечних умовах праці, а за умови звільнення з роботи чи безробіття реалізується можливість сприяння держави у працевлаштуванні й матеріальній підтримці тимчасово непрацюючого. Принцип забезпечення вільної праці стосується всіх осіб найманої праці, і головним його змістом є добровільне їх волевиявлення вступати в трудові відносини, змінювати чи припиняти їх.

Друга група основних принципів трудового права розкриває зміст тих основних принципів трудового права, що реалізуються у процесі наявності трудових відносин. До цієї групи належать такі принципи:

- 1) справедлива винагорода за виконану роботу. Його правове забезпечення здійснюється нормами інститутів:

- а) оплата праці;
- б) гарантії і компенсації;

- 2) охорона праці. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

- а) трудовий договір (прийняття на роботу, переведення на іншу роботу);
- б) охорона праці як загальний інститут, в тому числі посилена охорона праці жінок та молоді, контроль за охороною праці;
- в) норми матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові в разі трудового каліцтва;

- 3) право на відпочинок. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

- а) робочий час;
- б) час відпочинку;
- в) поєднання роботи з навчанням;

- 4) захист трудових прав. Цей принцип забезпечується нормами таких інститутів:

- а) нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства;
- б) повноваження профспілок і трудових колективів;
- в) трудові спори.

До третьої групи належать такі принципи: 1) безплатної професійної підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

- а) працевлаштування і зайнятість населення;
- б) трудовий договір;
- в) робочий час;
- г) оплата праці й гарантійні виплати;

- 2) виконання трудових обов'язків сторонами трудового договору. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів:

- а) трудова дисципліна (дисциплінарні звільнення);
- б) трудовий договір;
- в) матеріальна відповідальність сторін трудового договору за заподіяну шкоду;
- г) розгляд трудових спорів.

Тема 5. Основи кримінального та кримінально-процесуального права України.

Кримінально-процесуальне право - система правових XV. норм, що встановлюють типову модель та визначають процесуальну форму діяльності досудового слідства, прокуратури та суду зі встановлення об'єктивної істини та вирішення інших завдань судочинства, розгляду та розв'язання кримінальних справ, здійснення правосуддя, створюють необхідні юридичні гарантії встановлення істини та захисту прав і свобод людини.

Систему кримінально-процесуального права утворюють норми права загальної та особливої частини, в рамках яких можуть виділятися окремі процесуальні інститути.

До загальної частини належать норми, якими визначаються завдання та принципи кримінального процесу, статус окремих учасників процесу, загальні норми доказового права та інші норми, що визначають найбільш важливі процесуальні гарантії правосуддя.

Особливу частину утворюють норми, якими регулюються кримінально-процесуальні відносини на різних стадіях кримінального процесу.

Інститути кримінально-процесуального права - сукупність взаємопов'язаних об'єктом правового регулювання певних процесуальних норм. Наприклад, інститут окремої слідчої дії - це правові норми, що визначають умови її проведення, коло учасників та особливості їх статусу, процедуру провадження, порядок документування, відповідальність за порушення встановленої процедури.

Кримінально-процесуальні норми - це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, що забезпечуються системою державного примусу та іншого впливу і мають своїм завданням ефективне здійснення кримінального судочинства.

Кримінально-процесуальна норма - початковий елемент системи кримінально-процесуального права. Вона може міститися в одній або декількох статтях закону чи підзаконного нормативного акта і, навпаки, одна стаття може містити декілька правових норм, що регламентують окремі правовідносини.

Кримінально-процесуальні норми - це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, що забезпечуються системою державного примусу та іншого впливу і мають своїм завданням ефективне здійснення кримінального судочинства.

Норми кримінально-процесуального права поділяються на окремі види:

- **о уповноважуючі** - наділяють учасників процесу певними правами, надають їм повноваження на певні юридичні діяння, тобто мають дозвільний характер;
- **о зобов'язуючі** - передбачають за певних умов конкретний вид поведінки та приписують діяти певним чином;
- **о забороняючі** - вимагають утримуватися від вчинення певних дій або не дозволяють певну поведінку. Кримінально-процесуальна норма, як і будь-яка правова норма, має тричленну структуру. Окремими її елементами є **гіпотеза**, **диспозиція** та **санкція**. Зв'язок цих елементів виражається формулою: "якщо - то - інакше".

Гіпотеза правової норми вказує на те, коли і за яких умов (обставин) треба керуватися даною правовою нормою.

Диспозиція визначає, хто є учасником конкретних правовідносин, що регулюються даною правовою нормою, і яка поведінка приписується, забороняється або дозволяється цією **правовою нормою**.

Санкція вказує на те, які негативні наслідки тягне за собою невиконання наказів даної правової норми. Наприклад: "В разі неявки без поважних причин обвинувачений підлягає приводу".

Розрізняються правовідновлювальні та штрафні (каральні) санкції.

Перші спрямовані на усунення негативних наслідків порушення правової норми. Вони найбільш поширені у кримінальному процесі.

Кримінально-процесуальна норма - початковий елемент системи кримінально-процесуального права. Вона може міститися в одній або декількох статтях закону чи підзаконного нормативного акта і, навпаки, одна стаття може містити декілька правових норм, що регламентують окремі правовідносини.

У правовій науці використовується поняття "джерело права". Норма права та джерело права - це не одне й те саме.

Норма кримінально-процесуального права - це загальнообов'язкове правило поведінки учасників кримінального судочинства, а джерело кримінально-процесуального права - це форма юридичного закріплення та вираження таких норм поведінки.

Першоджерелом норм кримінально-процесуального права і норм найвищої юридичної сили є Конституція держави. Так, у Конституції України викладені основні принципи правосуддя. Зокрема, в ній (ст. 62) вперше дістав належне юридичне оформлення та законодавче закріплення принцип презумпції невинуватості обвинуваченого: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Всі сумніви у справі тлумачаться і розв'язуються на користь обвинуваченого. Конституція визначає основні засади інституту реабілітації безневинно засуджених та встановлює, що кожен має право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів влади та посадових і службових осіб (ст. 56).

Згідно зі ст. 8 Конституції України в Україні діє принцип верховенства права, норми Конституції України є нормами найвищої юридичної сили та прямої дії.

З цього випливає, що: норми Конституції мають фундаментальний і концептуальний характер для всього кримінально-процесуального права; норми

кримінально-процесуального права не повинні суперечити Конституції України і прийматись у відповідності з її положеннями; при розв'язанні проблемних ситуацій і конкуренції правових норм перевагу слід надавати нормам конституційного права: нормативні акти, які суперечать Конституції України, не мають юридичної сили і не підлягають застосуванню; норми конституційного права є нормами прямої дії і безпосередньо застосовуються у випадках неврегульованості якихось відносин галузевим законодавством.

Згідно зі ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесення змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини. Для кримінального процесу це вихідне і визначальне положення означає можливість розвитку законодавства тільки в напрямку зміцнення гарантій прав і свобод людини, недопустимість звуження прав учасників кримінального процесу. Особливого значення набувають проблеми забезпечення недоторканності особи, особистого життя, житла людини.

Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Суд, прокурор, слідчий безпосередньо застосовують Конституцію у разі, коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовані. При розгляді кримінальної справи має застосуватись тільки той закон, який не суперечить Конституції України.

Виходячи з положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, при здійсненні процесуальної діяльності міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України.

У кримінальному процесі застосовуються: Загальна декларація прав людини; Європейська конвенція з прав людини (Рим, XI. 1950), ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Європейська конвенція про взаємодопомогу у кримінальних справах, ратифікована Законом України №44/98-ВР від 16.01.98 // Офіційний вісник України. -1998. - № 13; Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини; Європейська конвенція про видачу правопорушників // Офіційний вісник України. - 1998. - № 13; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (ратифікована Законом № 738/97-ВР від 17.12.97); Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 339/95-ВР від 22.09.95); Конвенція про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ (Ратифікована державами Співдружності Незалежних Держав. - Мінськ, 22.01.93) та інші міжнародні правові акти.

Законом України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 року визначені фундаментальні для правової системи України положення: суди мають застосовувати при розгляді справ практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ст. 17); законодавчий орган держави (орган представництва) має здійснювати експертизу та перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Європейського суду з прав людини (ст. 19). Прецедентна практика Європейського суду з прав людини стає важливим джерелом кримінально-процесуального права України.

Слідчим, прокурорам і суддям слід звертати увагу на рішення Європейського суду з прав людини, які можуть безпосередньо застосовуватись при вирішенні проблем правозастосовного характеру в Україні, зокрема рішення у справах: "Загордній проти України" (рішення від 24 листопада 2011 року); "Волохи проти України"; "Бортюк проти України"; "Єлоєв проти України"; "Яременко проти України"; "Шабельник проти України"; "Борисенко проти України" (рішення від 12 січня 2012 року); "Балицький проти

України" (рішення від 3 листопада 2011 року); "Беляєв та Дігтяр проти України" (рішення від 16 лютого 2012 року); "Гарькавий проти України" (рішення від 15 травня 2010 року); "Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України" (рішення від 30 вересня 2010 року); "Білий проти України" (рішення від 21 січня 2011 року); "Луценко проти України" (рішення від 19 листопада 2012 року) та інші, з якими детально можна ознайомитись на сторінках сайту Міністерства юстиції України

Відповідно до ст. 9 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Крім Конституції України, міжнародних правових актів, прецедентної практики Європейського Суду з прав людини та Кримінально-процесуального кодексу України, до джерел норм кримінально-процесуального права належать закони України "Про судоустрій та статус суддів", "Про прокуратуру", "Про адвокатуру", "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві", "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями досудового слідства, прокуратури і суду" та деякі інші законодавчі акти, якими вносяться зміни або доповнення до Кримінально-процесуального кодексу.

За своєю юридичною силою норми, що регулюють кримінальний процес кримінально-процесуальні відносини, поділяються на такі рівні:

- - конституційні норми (норми найвищої юридичної сили);
- - норми ратифікованих Україною міжнародних правових актів;
- - норми, викладені в рішеннях Конституційного Суду України;
- - правотворчі рішення Європейського Суду з прав людини;
- - норми КПК України;
- - норми інших законів.

Норми правових актів меншої юридичної сили мають відповідати нормам правових актів більшої юридичної сили, в іншому випадку не підлягають застосуванню. Так, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. Водночас, міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд в будь-якій стадії розгляду справи.

Роз'яснення Верховного Суду України, накази Генерального прокурора України, інструкції Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України належать до актів, що можуть давати тлумачення процесуальним нормам та визначати порядок застосування тих чи інших норм кримінально-процесуального права.

Чинність кримінально-процесуального закону в просторі, в часі та щодо осіб.

Норми КПК України застосовуються при провадженні у справах про злочини іноземних громадян, за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, а також у справах про злочини осіб без громадянства.

Розслідування і процесуальне провадження щодо злочинів, скоєних на морських, повітряних чи річкових суднах, які перебувають за межами України, але під прапором України, здійснюється із застосуванням кримінально-процесуального законодавства України, окрім випадків вчинення екіпажем чи пасажиром судна в територіальних водах іншої держави злочинів проти такої держави чи інтересів, захищених її законами, коли можливе застосування у відповідності з міжнародними угодами юрисдикції правоохоронних органів держави, де знаходиться судно.

Іноземці й особи без громадянства, що перебувають на території України, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть ті ж самі обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не визначено в окремих законах. Відповідно до ст. 19 Закону України "Про правовий статус іноземців" законодавством України іноземцям гарантується недоторканість особи, житла, невтручання в особисте життя, таємниця листування і телефонних розмов і телеграфних повідомлень, повага їхньої гідності **нарівні з громадянами України**. В силу ст. 29 даного закону іноземці, що вчинили злочини, відповідають на загальних підставах.

Кримінальне судочинство здійснюється відповідно до принципу рівності громадян перед законом і судом.

Як виняток із загального правила законодавством щодо деяких категорій громадян передбачається імунітет від кримінальної відповідальності і встановлюється статус недоторканності.

Імунітетом від кримінальної відповідальності наділені:

Дипломатичні агенти. Особистість дипломатичного агента недоторканна. Він не підлягає арешту або затриманню. Статус недоторканності поширюється на приватну резиденцію і помешкання представництв дипломатичних служб. Дипломатичний агент не зобов'язаний давати показань у якості свідка. Особистий багаж його звільняється від огляду, якщо немає підстав припускати, що він не містить предметів, ввіз і вивіз яких заборонений. Помешкання, архіви і документи дипломатичних представництв недоторканні. Державні службовці держави перебування не можуть вступати в ці помешкання інакше, як за згодою глави представництва.

Члени сім'ї дипломатичного агента, що живуть разом із ним, користуються привілеями й імунітетами дипломатичних агентів.

Співробітники адміністративно-технічного персоналу представництв і члени їхніх сімей, якщо вони не є громадянами держави перебування, мають привілеї та імунітети, аналогічні дипломатичним агентам (див. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року - ст. 22, 24, 29-37; Положення про дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав в Україні, - Затверджено Указом Президента України 10 червня 1993 року).

Обмеженим імунітетом користуються співробітники консульських установ. (Консульські установи виконують різноманітні функції, але основна з них - це розвиток торгових і культурних взаємовідносин держав). Консульські посадові особи не підлягають арешту або затримці інакше як на підставі рішень суду й у разі вчинення тяжких злочинів. Консульські помешкання, архіви, документи й офіційна кореспонденція недоторканні. Проте самі робітники консульської установи можуть викликатись і допитуватись в якості свідків. Водночас працівники консульських установ не зобов'язані давати показання з питань, пов'язаних із виконанням їхніх функцій (див.: Віденська конвенція про консульські зносини. - Відень, 24 квітня 1963 року).

Статус недоторканності можуть мати й окремі категорії державних службовців України.

Недоторканністю володіють, насамперед, Президент України і кандидати на цю посаду в період виборів, Голова Верховної Ради України і Прем'єр-міністр України.

Судді недоторканні і не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та взяті під варту без згоди Верховної Ради України.

Уповноважений з прав людини Верховної Ради України користується статусом недоторканності на весь період своїх повноважень. Кримінальну справу щодо нього може порушити лише Генеральний прокурор України.

За законом України "Про вибори Президента України" кандидат у президенти не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності або підданий арешту та затриманню без згоди Центральної виборчої комісії.

Кримінальну справу проти адвоката може бути порушено тільки Генеральним прокурором України, його заступниками або прокурорами областей. Документи, пов'язані з виконанням адвокатом доручень, не підлягають вилученню та огляду. Забороняється прослуховування телефонних розмов адвокатів.

Згідно зі ст. 37 Закону України "Про рахункову палату" кримінальну справу щодо Голови Рахункової палати, Першого заступника і заступника Голови, головних контролерів та Секретаря Рахункової палати може бути порушено лише Генеральним прокурором України.

Щодо народних депутатів народ проголосував на всеукраїнському референдумі за відміну наданого їм статусу недоторканності. Указом Президента України від 15 січня 2000 року проголошено проведення 16 квітня 2000 року всеукраїнського референдуму. На референдум ставилось питання: "Чи згодні Ви з необхідністю обмеження депутатської недоторканності народних депутатів України і вилученням у зв'язку з цим частини третьої статті 80 Конституції України, де сказано: "Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані"?" Необхідна більшість голосів на референдумі була подана за скасування названого положення. Судового рішення щодо визнання результатів референдуму недійсними немає. Конституційний Суд 27 червня 2000 року (справа №] -38/2000 № 1-в/2000) визнав, що виключення частини третьої статті 80 Конституції України не суперечить Конституції України.

У кримінальному судочинстві застосовується той процесуальний закон, який є чинним у період провадження у кримінальній справі, а також закон тієї держави, в якій проваджуються слідство та судовий розгляд (здійснюється кримінальний процес), незалежно від місця вчинення злочину.

При виконанні в межах України окремих доручень правоохоронних органів іноземних держав, поданих у відповідності з Міжнародними конвенціями про взаємодопомогу в сфері кримінального судочинства, застосовується кримінально-процесуальне законодавство України, а в разі клопотання запитуючої сторони може застосовуватись і законодавство держави ініціатора доручення, якщо воно не суперечить законам України та міжнародним стандартам у галузі прав і свобод людини.

При провадженні у кримінальній справі застосовується кримінально-процесуальний закон, який діє відповідно під час слідства або судового процесу. Кримінальне судочинство може здійснюватися в межах установлених законом термінів давності притягнення до кримінальної відповідальності. Строки давності не застосовуються до військових злочинів і злочинів проти миру і людства.

Норми законодавчих актів, які прийняті пізніше від інших, мають більшу юрисдикцію: якщо вони трактують певні правила по-іншому - застосовуються саме вони, а чинні раніше цим самим скасовуються, за умови, що нові норми не звужують існуючі права і свободи людини.

Не мають зворотної сили і дії в часі закони та інші нормативно-правові акти, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58 Конституції України).

Згідно з ч. 2 ст. 57 Конституції є нечинними, а отже, не можуть застосовуватись ті закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, які не доведені до відома населення у встановленому законом порядку. Це означає, що судові рішення не може ґрунтуватись на не оприлюднених нормативно-правових актах такого змісту. *Non obligat lex nisi promulgata* - **Закон не зобов'язує, якщо він не обнародований.**

Разом з тим згідно зі ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесення змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини. Тому якщо норми законів звужують існуючі права і свободи людини, такі норми застосуванню не підлягають.

Тема 6. Основи сімейного права України.

Сімейне право — це сукупність правових норм, які регулюють сімейні відносини. Тобто сімейне право регулює особисті немайнові та майнові відносини, які виникають між подружжям, іншими членами сім'ї, тощо. Окрім того, Сімейний кодекс України регулює відносини усиновлення (удочеріння), опіки, піклування, патронату та інше.

Відповідно до Сімейного кодексу України, учасниками сімейних відносин є: подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, мати та батько дитини, дід, баба, онуки та правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, пасинок, падчерка, опікун, піклувальник, дитина, над якою встановлено опіку або піклування, особа, яка уклала договір про патронат, та дитина, передана у сім'ю патронатного виховання. Проте сімейне право не регулює відносин між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінниками, а також між іншими родичами за походженням.

Джерелами сімейного права є закони та підзаконні нормативні акти. До законів, у першу чергу, треба віднести Конституцію України та Сімейний кодекс України.

У ст. 51 Конституції проголошено, що "шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї". У Сімейному кодексі передбачено, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а повнолітні діти, своєю чергою, зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою. Ст. 62 Конституції України передбачає рівність прав дітей незалежно від їх походження, від того, народилися вони у шлюбі чи поза ним, а також наголошується, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

10 січня 2002 р. ухвалено Сімейний кодекс України, який набув чинності з 1 січня 2004 р. Він складається із семи розділів (ст. 288—292 уже виключено). Сімейний кодекс України регламентує порядок, умови одруження, особисті та майнові відносини, що виникають між подружжям, між батьками та дітьми, між іншими членами сім'ї, а також відносини, що виникають у зв'язку з усиновленням, опікою та піклуванням, припиненням шлюбу.

Сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками. Однак договір не може суперечити нормам права та моральним засадам суспільства.

У ст. 8 Сімейного кодексу передбачено можливість субсидіарного застосування норм Цивільного кодексу лише до майнових відносин між членами сім'ї та родичами. Однак при регулюванні немайнових відносин між членами сім'ї норми цивільного права не можуть застосовуватися.

Сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом та мають спільні права й обов'язки. Подружжя вважається також сім'єю і тоді, коли дружина чи чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням чи необхідністю догляду за дітьми, батьками, та з інших вагомих причин, не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має також одинока особа.

Треба зауважити, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення.

Сімейний кодекс містить спеціальну ст. 10, яка передбачає можливість застосування аналогії закону й аналогії права щодо врегулювання сімейних відносин.

Так, якщо певні сімейні відносини не врегульовані Сімейним кодексом або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми цього кодексу, які регулюють подібні відносини (аналогія закону). Таким чином, прогалина у сімейному законі може бути заповнена у конкретних правовідносинах договірним регулюванням, а якщо учасники сімейних правовідносин цього не зроблять, то буде застосована відповідна норма СК до регулювання інших подібних відносин.

Якщо ж до регулювання сімейних відносин неможливо застосувати аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад сімейного законодавства (аналогія права), тобто тих засад, які сформульовані у ст. 7 СК України.

Принципами (загальними засадами) регулювання сімейних відносин є:

- 1) рівність прав та обов'язків жінки й чоловіка у шлюбі та сім'ї;
- 2) побудова сімейних відносин на добровільному союзі жінки та чоловіка;
- 3) право на таємницю особистого життя учасників сім'ї, їхнє право на особисту свободу;
- 4) максимально можливе урахування інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї;
- 5) охорона дитинства та материнства;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність у сімейних відносинах відповідно до моральних засад суспільства;
- 7) право на судовий захист кожного учасника сімейних відносин.

При вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай чи звичай національної меншини, якщо вони не суперечать вимогам сімейного законодавства та моральним засадам суспільства.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про органи реєстрації актів громадянського стану" від 24 грудня 1993 р., акти цивільного стану — це засвідчені державою факти народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені, по батькові. Вони є юридичними фактами, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення відповідних прав та обов'язків.

Акти цивільного стану підлягають обов'язковій реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).

Систему органів реєстрації актів цивільного стану становлять:

- 1. Відділи реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції.
- 2. Виконавчі органи сільських, селищних, міських (окрім міст обласного значення) рад.
- 3. Консульські установи та дипломатичні представництва України, які проводять реєстрацію актів цивільного стану громадян України, котрі проживають за кордоном.

У своїй діяльності органи реєстрації актів цивільного стану керуються чинним законодавством України. Інформація, яка міститься в акті цивільного стану, є конфіденційною, має обмежений доступ і розголошенню не підлягає.

Відділи РАЦСу районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції проводять реєстрацію народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені, по батькові, приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін, доповнень, поновлення, а також

анулювання записів актів цивільного стану та у встановленому порядку зберігають актові книги.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських (окрім міст обласного значення) рад проводять реєстрацію народження, смерті, одруження та встановлення батьківства.

Реєстрацію народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені, по батькові громадян України, які проживають за кордоном, проводять консульські установи і дипломатичні представництва України. Зазначені установи та представництва також приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін, доповнень, поновлення та анулювання записів актів цивільного стану.

Реєстрація народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені та по батькові провадиться органами реєстрації актів цивільного стану в книгах спеціального зразка, які є єдиними доказами засвідчених у них фактів. Зокрема, прийнято Постанову Кабінетом Міністрів України від 12 вересня 2002 р. № 1367 "Про затвердження зразків книг реєстрації актів цивільного стану та описів свідоцтв, що видаються державними органами реєстрації актів цивільного стану".

Цим Законом і Правилами реєстрації актів цивільного стану зі змінами та доповненнями, внесеними наказом Міністерства юстиції України № 140/5 від 18 листопада 2003 р., Правилами заповнення бланків актових записів цивільного стану та свідоцтв, що видаються на підставі вчинених актових записів, у державних органах реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 148/5 від 1 грудня 2003 р., встановлюється порядок реєстрації актів цивільного стану.

Порядок реєстрації актів цивільного стану дипломатичними представництвами і консульськими установами визначається Консульським статутом та Інструкцією про реєстрацію актів цивільного стану, яка затверджується Міністерством юстиції України за погодженням з Міністерством закордонних справ України.

Тема 7. Основи інтелектуальної власності.

Як свідчить світовий досвід, ефективний соціально-економічний розвиток будь-якої сучасної держави значною мірою залежить від стану розвитку та ефективності інтелектуальної, творчої діяльності її населення. Еволюційний розвиток суспільства переконливо підтвердив, що головним чинником цього сталого процесу може бути лише зростання інтелектуального потенціалу нації і, в першу чергу, впровадження науково-технологічних новацій, які суттєво впливають на обсяги та якість виробництва і споживання.

У сучасних умовах не можливо уявити собі прогресивного розвитку жодної сфери діяльності людини (культури, промисловості, агропромислового комплексу, охорони здоров'я тощо) без належного науково-технічного забезпечення та поступового духовного розвитку суспільства. Ці процеси є тісно пов'язаними між собою, й, у той же час, взаємозалежними.

В умовах сьогодення інтелект, знання і творчий потенціал людини мають стати визначальними факторами розвитку українського суспільства. Найбільшою цінністю сучасного цивілізованого світу є людина, її права та свободи. Конституцією України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист права інтелектуальної власності, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку із різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом (ст.ст. 41, 54) ¹.

За вказаних умов однією із головних завдань, яке потребує постійної уваги та підтримки з боку держави, є належне використання інтелектуального потенціалу нації, вдосконалення механізму інтеграції освіти, науки та виробництва, посилення державної підтримки інноваційних структур, створення системи правової охорони інтелектуальної

власнос- ті, яка б відповідала міжнародним стандартам.

Гарантії набуття, здійснення та захисту права інтелектуальної власності є невід'ємними атрибутами державності будь-якої розвинутої країни в умовах сьогодення. Створення сучасної досконалої системи правової охорони інтелектуальної власності у певній державі сприяє розвитку національної економіки, збереженню і збагаченню науково- технічного потенціалу держави, розвитку міжнародної торгівлі, залученню в економіку країни іноземних інвестицій, зокрема у вигляді найсучасніших технологій, входженню України до Європейського та світового ринку, зокрема й у сфері інтелектуальної власності, як рівноправного партнера.

Створення належної нормативно-правової бази, яка б стимулювала ініціативну творчу діяльність, підприємницьку активність та добросовісну конкуренцію, є істотним кроком на шляху формування та розвитку права інтелектуальної власності як важливого інституту держави.

Необхідність у прийнятті законодавства з охорони інтелектуальної власності обумовлюється прагненням країни законодавчо оформити нематеріальні та майнові права творців на їхні твори і право суспільства на доступ до цих творів, а також прагненням заохочувати творчість, поширення і застосування результатів творчої праці, а також сприяти вільній торгівлі в інтересах економічного та соціального розвитку.

У цілому законодавство у сфері інтелектуальної власності прагне захистити інтереси авторів та інших творців інтелектуальних товарів і послуг шляхом надання їм певних визначених, обмежених у часі прав, що дозволяють їм контролювати використання їхньої творчої діяльності. Причому ці права стосуються не матеріального об'єкта, у якому може бути втілений результат творчої праці, а продукту діяльності людського розуму як такого.

Нормативно-правова база права інтелектуальної власності в загальному сенсі в будь-якій країні складається з сукупності законів, нормативних та інструктивних документів, якими визначається порядок створення, охорони, використання та захисту результатів інтелектуальної творчої діяльності людини.

Створення нормативно-правової бази права інтелектуальної власності обумовлено наявністю певних об'єктивних підстав та причин. По-перше, необхідністю законодавчого оформлення та закріплення нематеріальних та майнових прав творців (авторів) на створені ними твори, а також права суспільства на доступ до цих творів. По-друге, необхідністю реалізації державою, в особі її уряду та уповноважених органів, функцій з забезпечення сталого розвитку економіки країни з використанням новітніх технологій, шляхом заохочування ініціативності та творчості, поширення і застосування результатів творчої праці, а також сприяння вільній торгівлі в інтересах економічного та соціального розвитку суспільства. По-третє, прагненням України, як цивілізованої країни, інтегруватися до світової спільноти.

Таким чином, метою нормативно-правової регламентації права інтелектуальної власності є її спрямованість на захист інтересів авторів та інших творців результатів інтелектуальної діяльності, шляхом надання їм певних визначених, обмежених у часі прав, що дозволяють їм розпоряджатися цими результатами, контролювати їх використання з боку третіх осіб, отримувати певний економічний ефект від такого використання. При цьому зазначені права стосуються не лише матеріального об'єкту, у якому втілений або може бути втілений результат творчої праці, а продукту діяльності людського розуму як такого.

Інститут та система вітчизняного нормативно-правового регулювання права інтелектуальної власності в Україні формувалася одночасно з становленням державності.

Історичні джерела свідчать про те, що на території України в різні часи діяло законодавство тих держав, до складу яких вона входила в силу певних соціально-економічних та історичних процесів: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої,

Австро-Угорської імперії, Російської імперії тощо. При цьому, певні правові традиції і норми звичаєвого права, що існували на теренах України, певним чином використані й у нормативно-правових актах зазначених державних утворень. Наприклад, Литовський Статут у трьох його редакціях був збіркою правових норм не лише литовського, а й українського та білоруського народів. При цьому, багато його норм були запозичені з «Руської правди» часів Київської Русі. Правові звичаї продовжували існувати в Україні навіть у той час, коли вона входила до складу Російської імперії. Проте внаслідок самодержавної політики царської Росії основним джерелом усіх галузей права в Україні в першій половині XIX ст. став «Звід законів Російської імперії» в редакції 1842 р., десятий том якого містив норми цивільного права. Але, жодної норми щодо інтелектуальної власності цей нормативно-правовий акт не містив.

Перші згадки та спроби нормативного регулювання суспільних відносин з інтелектуальної власності в Росії, до складу якої входила й Україна, мали місце на початку XIX ст. Вони були обумовлені процесами промислової революції, які відбувалися на той час у світі, і які були тісно пов'язані з результатами творчої діяльності людини у промисловій сфері. Так, з метою захисту права на винаходи, промислові зразки та інші результати технічної творчості царським урядом Росії видано маніфест «Про привілеї на різні винаходи і відкриття в художніх промислах» від 17.06.1812 р., яким встановлено загальні правила по видачі привілеїв на винаходи в царській Росії. За цим законом видача привілеїв носила факультативний характер, і держава не зобов'язана була надавати привілеїв при наявності в пропозиції певних ознак. Строк привілею встановлювався за бажанням заявника, але не більше як на 10 років².

У подальшому, опираючись на досвід Західної Європи, й взявши за основу її законодавство, у Російській Імперії прийнято закони «Про винаходи» від 30.03.1870 р., та «Про патенти» від 20.05.1896 р. Вони передбачали дотримання принципу перевірконої системи видачі патентів, у результаті якої перевірялась наявність істотної новизни. Патент видавався на 15 років і міг переходити до інших осіб за договором або в спадщину.

Окремої уваги заслуговує закон 1830 р. «Про спеціальні клейма». За цим законом власники певних виробництв (суконних, капелюхових, паперових та інших фабрик) зобов'язані були мати спеціальні клейма, щоб позначати свої вироби. У 1838 р. в Росії був прийнятий закон «Про товарні знаки». Цим законом встановлювалася кримінальна відповідальність за підробку товарного знаку³. Останнім законом царської Росії про товарні знаки був Закон від 26.02.1896 р., яким вирізнено товарні знаки із загального поняття клейм. Товарні знаки були визнані об'єктами промислової власності з виключними правами на них. Клеймам як особливим позначенням було надано більш вузьке значення, наприклад, гарантійні, пробірні клейма, клейма якості тощо.

Паралельно з правом промислової власності розвивалося й авторське право. Так, в Статуті Цензурному від 22.04.1828 р. за автором визнавалося виключне право на відтворення своїх творів шляхом друку. Проте вже в законі від 08.01.1830 р. право автора на створений ним твір визнається як право власності, яким можна торгувати. Твір розглядався як «майно благо набуте», а його автору (або перекладачу) довічно надавалося виключне право видання і продажу. Зазначені права переходили до спадкоємців строком на 25 років; пізніше (1857 р.) цей строк було подовжено до 50 років. Під час чергового перевидання десятого тому Зводу законів Російської імперії авторське право вперше переноситься в

цей том як додаток до ст. 420. У цьому додатку авторське вправо розглядається як право власності. Проте 20.03.1911 р. приймається закон про авторське право, який досить детально регулював авторські відносини. Цим законом права автора були істотно урізані⁴.

За часів Радянської влади питанням правового регулювання інтелектуальної власності, з огляду на загальнодержавний доктринальний підхід щодо не визнання права

приватної власності взагалі, не приділялося належної уваги. А спроби декларування певних прав авторів (творців), зокрема у нормах цивільних кодексів або окремих законів, були лише спробою надання формального підходу щодо правового регулювання суспільних відносин у сфері творчої діяльності людини.

Лише після проголошення незалежності в Україні почалися активні кодифікаційні роботи, в тому числі і щодо законодавства про інтелектуальну власність. Першим кроком в цьому напрямі було прийняття Законом України «Про власність», яким у статтях 13 і 41 закріплено два важливих положення: проголошено, що результати інтелектуальної діяльності є об'єктами права власності і визначено приблизний перелік результатів інтелектуальної діяльності, яким надається правова охорона передусім цим Законом⁵.

Основу законодавства про промислову власність, заклад Закон України «Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності» від 13.12.1991 р., який, хоча в цілому й носить декларативний характер, проте закріпив ряд принципів засад: в ньому дано визначення науково-технічної діяльності, проголошено створення ринку науково-технічної продукції, окреслено державні пріоритети в науково-технічній діяльності, результати науково-технічної діяльності визначено в якості об'єктів права власності тих, хто створив цей результат⁶.

18 вересня 1992 р. Указом Президента України було затверджено Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні⁷. Одночасно велась розробка пакету законів про правову охорону об'єктів промислової власності.

У цей же час Уряд України оголосив Заяву, за якою Україна визнавала для себе чинною Паризьку конвенцію про охорону промислової власності від 20.03.1883 р.⁸, Мадридську угоду про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891 р.⁹ та Договір про патентну кооперацію від 19.06.1970 р.¹⁰

У 1993 році Верховною Радою України було прийнято пакет законів про промислову власність, серед яких Закони України «Про науково-технічну інформацію»¹¹ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»¹², «Про охорону прав на промислові зразки»¹³, «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»¹⁴. Наведені закони склали правову основу системи захисту прав на об'єкти промислової власності в Україні.

Крім названих законодавчих актів, були прийняті й інші, в яких тою чи іншою мірою йшлося про інтелектуальну власність й щодо інших видів об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема протягом 1993-1995 років були прийняті Закони України «Про авторське право і суміжні права»¹⁵, «Про охорону прав на сорти рослин»¹⁶, «Про племінне тваринництво»¹⁷, «Про захист інформації в автоматизованих системах»¹⁸ «Про наукову і науково-технічну експертизу»¹⁹, «Про державну таємницю»²⁰ тощо.

Прийняття зазначених законів покликала внесення відповідних змін не лише до Цивільного кодексу України, Митного кодексу України, Кодексу законів про працю України та інших законодавчих актів, що існували на той час, але й до закріплення права інтелектуальної власності на Конституційному рівні.

Тому важливою віхою у історії нормотворення у сфері інтелектуальної власності є закріплення у 1996 році у ст.ст.41 та 54 Конституції України права кожного громадянина на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності²¹.

Наступним важливим кроком у сфері законодавчого вдосконалення механізму правового регулювання інтелектуальної власності в Україні стало прийняття 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України²², який містить окрему четверту книгу, що повністю присвячена праву інтелектуальної власності. Останніми роками спостерігається суттєве посилення юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, у зв'язку з чим прийняті зміни до Кримінального кодексу, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Митного кодексу України тощо.

Крім законодавчих актів, регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності здійснюються й підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема

постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами та розпорядженнями Міністерств та відомств України, державних адміністрацій, рішеннями органів місцевого самоврядування, наказами підприємств, установ та інших організацій.

Серед зазначених нормативно правових актів можна виокремити постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» від 18 січня 2003 р. № 72²³ та «Про затвердження порядку державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» від 27 січня 2001 р. № 1756²⁴. Верховна Рада України 31 травня 1995 р. прийняла Закон «Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 р., зміненого 2 жовтня 1979 р.).

Незважаючи на окремі явні вади зазначеного законодавства, його все ж належить оцінити позитивно. Безумовно, воно потребує подальшого удосконалення.

2.2. Поняття права інтелектуальної власності. Співвідношення права інтелектуальної власності з правом власності

Однією з найважливіших сторін життя людини є творча діяльність. Вона надає особистості можливість реалізувати свої здібності, розкрити та донести до людей свій талант. В умовах ринкових відносин результати творчої діяльності здатні стати товаром, що приносить прибуток його творцю. Разом з тим розвиток будь-якої сфери творчості має особливе значення для всього суспільства. Накопичені досягнення людського розуму складають культурний спадок нації, визначають науково-технічний потенціал суспільства, обумовлюють його прогресивний розвиток. Саме тому у збереженні творчих результатів та захисті інтересів їх творців зацікавлені не тільки вони самі, а й суспільство у цілому. Це вирішується через встановлення спеціального правового режиму творчих результатів, який надає їх творцю виключну можливість розпоряджатися ними, а також протидіяти безконтрольному тиражуванню і поширенню інтелектуального продукту тими, хто прагне заробити на цьому.

Правовий механізм захисту прав творця має за мету стимулювати подальші творчі пошуки, гарантувати право на справедливе винагородження праці творця, створити фінансові передумови реалізації нових ідей. Творча діяльність або просто **творчість** – це діяльність, внаслідок якої народжується щось якісно нове, що відзначається неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Творчість власти-

ва тільки людині, адже, крім неї, творити не здібна жодна істота. Суб'єктом творчої діяльності може бути тільки людина. Природа інколи також створює унікальні шедеври, але в природі здійснюється процес розвитку, а не творчості. Творчість – процес усвідомлений, цілеспрямований і, як правило, передбачуваний.

Отже, **результатом творчої діяльності** є щось таке, чого ще не було – суспільно-історична унікальність. Цей результат має бути новим, оригінальним, він не може бути повторенням уже відомого. У цьому аспекті специфічною рисою творчості є саме те, що творча діяльність не може бути повторенням відомого, її результату завжди властива новизна.

Творчість властива людині у будь-якій сфері її суспільної діяльності. Нормою ст. 54 Конституції України проголошено свободу творчості. Це означає, що людина може творити в будь-якій галузі діяльності і творити все, що їй забажається. Проте обмеження творчості встановлюються законом – творчість не може бути антисуспільною, аморальною, спрямованою проти людства.

Кількість результатів творчої діяльності значно перебільшує кількість об'єктів інтелектуальної власності. До результатів творчої діяльності належать і ті, які з тих чи інших причин не можуть стати об'єктами правової охорони, наприклад, відкриття, винаходи, які втратили патентоздатність, не запатентовані об'єкти промислової

власності.

Отже, творчі результати – це результати творчої діяльності, які можуть бути об'єктами правової охорони, а можуть і не бути. Ті результати творчої діяльності, які наділяються правовою охороною, визнаються об'єктами інтелектуальної власності.

За своєю цілеспрямованістю творчість можна умовно розподілити на два основних види: **духовна творчість і науково-технічна творчість**. І перша, і друга охоплюють великі кола різноманітних видів творчості. У зв'язку з цим всі результати творчої діяльності можна диференціювати на такі групи:

1. Перша група – **результати духовної творчості, спрямовані на збагачення внутрішнього світу людини, на формування її світогляду**. Вона охоплює літературну, наукову, мистецьку, виконавську майстерність артистів, звукозапис, радіомовлення і телебачення, інші види творчої діяльності гуманітарного характеру. Так, наприклад, ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. (в ред. від 11 липня 2002 р.) дає перелік творів, на які поширюється авторське право.

2. Другу групу складають **результати науково-технічної творчості**. Науково-технічні досягнення передусім сприяють підвищенню технічного рівня суспільного виробництва, його ефективності, продуктивності тощо. До результатів науково-технічної творчості належать: винаходи в усіх галузях людської діяльності, корисні моделі, промислові зразки, що регулюються Законами України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 1 червня 2000 р., «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р.

3. Останніми роками намітилася тенденція до формування ще однієї, третьої групи результатів творчої діяльності – **засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг**. Вона відокремлюється від групи промислової власності. За Паризькою конвенцією про охорону промислової власності такі інститути, як торговельні марки, комерційне найменування та географічне зазначення належать до промислової власності. У той же час помітно, що зазначені об'єкти не дуже вписуються в групу промислової власності, принаймні за своїм функціональним призначенням. Торговельні марки, комерційне найменування та географічне зазначення мають своїм призначенням індивідуалізацію учасників цивільного обігу товарів і послуг. Слід підкреслити й те, що засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг відрізняються від інших об'єктів промислової власності не лише функціональним призначенням. Вони також різняться і рівнем творчості: одна справа створити винахід, інша – торговельну марку, промисловий зразок чи комерційне найменування. У цілому об'єкти промислової власності мають своїм призначенням підвищення ефективності виробництва, зниження собівартості продукції тощо, а засоби індивідуалізації – відмінність товару одного виробника від подібного товару іншого виробника. Таким чином, значущість об'єктів промислової власності дещо вища.

4. Окрему групу складають **нетрадиційні результати творчої діяльності**, які також визнаються об'єктами інтелектуальної власності і охороняються законодавством, але мають свою специфіку. До них відносять наукові відкриття, службову і комерційну таємницю, топології інтегральних мікросхем, селекційні досягнення (сортів рослин та породи тварин), раціоналізаторські пропозиції, недобросовісну конкуренцію.

Усі зазначені результати творчої діяльності об'єднані поняттям інтелектуальної власності.

Таким чином, інтелектуальна власність є результатом інтелектуальної, творчої діяльності, який відповідає вимогам чинного законодавства. Тільки в такому разі їй надається правова охорона. У наш час роль і значення інтелектуальної власності інтенсивно зростають, вона давно вже стала найбільш цінним капіталом людства. В усьому світі інтелектуальна власність є об'єктом цивільного обороту. В силу істотного

значення інтелектуальної діяльності і особливо її результатів для соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства попит на неї також інтенсивно зростає. Вона часто стає об'єктом неправомірних дій, зловживання, недозволеного використання, тому потребує надійної і ефективної правової охорони.

Питання охорони і використання інтелектуальної власності в сучасних умовах переходу до ринкових відносин починають відігравати все важливішу роль у комерційній, підприємницькій і виробничій діяльності підприємств та установ України усіх форм власності. У цьому аспекті необхідно досить чітко уявляти собі, що таке інтелектуальна власність, у чому полягає її сутність, як вона охороняється в сучасному світі і до яких серйозних матеріальних витрат може привести порушення її прав.

Інтелектуальна власність, яка охороняється зараз у більшості країн світу, в сучасних умовах є одним з наймогутніших стимуляторів прогресу у всіх галузях розвитку суспільства. Психологи вивчають її як результат розумової праці, новаторського пошуку. Соціологи встановлюють взаємозв'язок між розвитком творчої діяльності, соціальним і науковим прогресом. Економісти розглядають інтелектуальну власність як засіб підвищення ефективності виробництва. Правознавці вивчають її як об'єкт права у зв'язку із суспільною цінністю та пов'язані з нею правовідносини.

У сучасних правових системах явище «інтелектуальна власність» охопило різноманітні сфери суспільних відносин, що є предметом регулювання різних галузей права, – економічний оборот, соціально-політичні і культурні зв'язки, міжнародні, державно-адміністративні й інші відносини.

Це привело до того, що інтелектуальна власність стала об'єктом вивчення цілого ряду галузевих юридичних наук (цивільного права, державного, адміністративного, митного, податкового, міжнародного й інших), а категорія «інтелектуальна власність» увійшла в їхній понятійний апарат. Але, в умовах сьогодення категорія «інтелектуальна власність» – *terra incognita* українського законодавства.

Виникнення терміна «інтелектуальна власність» припадає на кінець XVIII ст. Він уперше з'явився у французькому законодавстві на ґрунті теорії природного права, яке одержало свій найбільш послідовний розвиток саме в працях французьких філософів-просвітителів (Вольтер, Дідро, Руссо). Відповідно до цієї теорії право творця будь-якого творчого результату – чи то літературного твору, чи винаходу – є його невід'ємним природним правом, що виникає із самої сутності творчої діяльності та існує незалежно від визнання цього права державною владою.

Пізніше для позначення будь-якого творчого результату з'явився та почав використовуватися спільний для всіх результатів інтелектуальної діяльності термін «інтелектуальна власність». Тлумачення зазначених понять на зразок права власності на речі стало початком формування **пропрієтарної** (від англ. «proprietary» – власник) **теорії прав** на інтелектуальний продукт. Сучасні прихильники цієї теорії зміст права інтелектуальної власності розуміють так само, як і права власності на речі, тобто як правомочності володіння, користування і розпоряджання результатом інтелектуальної діяльності, хоча й визнають, що інтелектуальна власність відрізняється від загального поняття власності низкою особливостей, зокрема, нематеріальним об'єктом, обмеженістю строків дії, способами набуття, оформлення та захисту прав.

Протилежний підхід до розуміння поняття права інтелектуальної власності, що отримав назву **теорії виключних прав**, спирається на неможливість ототожнення правового режиму матеріальних речей та нематеріальних об'єктів, якими є результати художньої та технічної творчості. Представники цієї теорії вважають, що стосовно продуктів інтелектуальної діяльності не можна реалізувати правомочність володіння, оскільки неможливо фактично володіти ідеями і образами. Не може бути прямо застосована речова правомочність використання, бо науково-технічні ідеї і художні образи можуть бути одночасно у використанні необмеженого кола суб'єктів. Крім того, ці об'єкти не споживаються в процесі використання, а можуть лише морально застаріти.

Передача ж права на використання творчого результату не позбавляє створювача можливості продовжувати його використання. Виходячи з цього, твор- цю належить не право власності, а особливі *виключні права на викорис- тання*, що забезпечують йому можливість здійснення всіх дозволених законом дій з одночасною заборорою їх будь-яким третім особам без дозволу на це. Теорія виключних прав залишається досить поширеною.

На сучасному етапі термін «інтелектуальна власність» є широко уживаним у законодавстві багатьох країн світу та у міжнародно- правових угодах. З погляду на те, що це поняття склалося історично, воно є умовним та має тільки термінологічну схожість із правом влас- ності у його традиційному сенсі. Цей термін має розумітися як сукуп- ність виключних прав особистого і майнового характеру на результати інтелектуальної діяльності.

Як вже зазначалося, ст. 54 Конституції України проголошує, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Держава надає захист інтелектуальній власності, авторських прав громадян, їх моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

За ст.41 Конституції України кожний громадянин має право на ре- зультати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може вико- ристовувати або поширювати зазначені результати без згоди їх власника лише за винятками, встановленими законами.

Аналізуючи суспільні відносини у сфері інтелектуальної власнос- ті, можна дійти висновку, що **інтелектуальна власність** – це результа- ти творчої діяльності будь-якої фізичної особи. Її об'єктом, проте, є не матеріальні носії, в яких реалізовані результати творчості, а саме ті ідеї, думки, міркування, образи, символи тощо, які реалізуються чи втілю- ються у певних матеріальних носіях. Норма ст. 418 ЦК України визна- чає право інтелектуальної власності як право особи на результат інтеле- ктуальної творчої діяльності або на іншій об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншими законами.

Право власності і право інтелектуальної власності – це різні пра- вові інститути, які мають багато чи мало суттєвих *відмінностей*, зокре- ма:

1. Право інтелектуальної власності виникає, як правило, тільки після державної реєстрації результату творчої діяльності у відповідних державних органах (Державна служба інтелектуальної власності Мініс- терства освіти та науки України). Для об'єктів права промислової влас- ності, а також для засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту така реєстрація є необхідною, для об'єктів авторського права реєстрація є бажаною (вона засвідчує пріоритет створення результату літературно- художньої творчості).

2. Право інтелектуальної власності є строковим, тобто воно припиняється з перебігом певного строку, після чого об'єкт права інте- лектуальної власності стає суспільним надбанням. Відповідно до ЦК України, зокрема дія авторського права на твір відбувається протягом життя автора та 70 років після його смерті, право на винаходи – 20 ро- ків, корисні моделі – 10, право на промислові зразки – 15 років, право на торговельні марки – 10 років від дати подання заявки на отримання па- тенту (за умови щорічної сплати реєстраційного збору для підтримання чинності патенту або свідоцтва).

3. Об'єкти права інтелектуальної власності – це не речі як пре- дмети матеріального світу, а ті ідеї, символи, образи, думки, гіпотези тощо, які виражені в об'єктивній формі – втілені в матеріальних носіях. У зв'язку з цим об'єкти права інтелектуальної власності здатні до тира- жування, тобто до багаторазового втілення в матеріальному об'єкті. Причому в одній речі можуть міститися декілька об'єктів права інтелек- туальної власності, кожний з яких може належати різним особам.

4. Право інтелектуальної власності не залежить від права влас- ності на річ, в якій втілено об'єкт права інтелектуальної власності, а від- так, річ та результат

творчої діяльності можуть одночасно належати різним особам-власникам.

5. Автору об'єкта права інтелектуальної власності належить два види прав: майнові права та особисті немайнові права. Майнові права можуть передаватися іншим особам, немайнові права відчуженню не підлягають.

6. Майнові права інтелектуальної власності обмежуються на законодавчому рівні з метою забезпечення вільного доступу суспільства до результатів інтелектуальної творчої діяльності. Зокрема, ст. 21-24 Закону України «Про авторське право та суміжні права» передбачає випадки вільного використання твору без згоди автора, ч. 6 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» передбачає право попереднього користувача на використання торговельної марки.

7. Щодо окремих об'єктів права інтелектуальної власності законодавством передбачено дію принципу вичерпання права інтелектуальної власності, тобто правовласник не може заборонити використання та розповсюдження товару, який містить об'єкт права інтелектуальної власності, якщо його правомірно було введено в обіг правовласником шляхом першого продажу. Про це свідчить аналіз ч. 7 ст. 15 Закону України «Про авторське право та суміжні права» та ч. 6 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг».

8. Передання речі у користування відбувається одночасно односторонньо за договором найму, тоді як право інтелектуальної власності може передаватися за декількома ліцензійними угодами одночасно без втрати споживчих якостей об'єкту права інтелектуальної власності з обмеженням по строку, способу використання, території, кількості примірників тощо.

9. Охорона права інтелектуальної власності в більшості випадків обмежується територією певної держави, де відбулася державна реєстрація (за деякими винятками, зокрема, добре відомі торговельні марки, торговельні марки, щодо яких здійснена міжнародна реєстрація). Тому відомі випадки «територіальної конкуренції» свідоцтв та патентів.

10. Результати творчої діяльності, що визнаються об'єктами права інтелектуальної власності, є різними за рівнем творчості, цілями створення, характером творчої діяльності і, як наслідок, за правовим режимом виникнення, використання та охорони. Перелік результатів творчої діяльності, що визнаються об'єктами права інтелектуальної власності, міститься у ЦК України.

1.3. Види права інтелектуальної власності

Інтелектуальна власність – частина цивільного права, що включає чотири сфери прав: авторське право і суміжні права; промислову власність; права на засоби індивідуалізації суб'єктів цивільного обороту; права на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності. В той же час, виходячи із тотожності форм та способів охорони прав, три останні групи іноді поєднують в одну – промислова власність. Промислова власність охоплює досить широке коло об'єктів, що знайшли застосування в міжнародному торговому обороті. Поняття «промислова власність» після прийняття Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 р. стало загальноживим, універсальним у патентній практиці терміном, що ввійшов у побут міжнародних контактів.

До об'єктів права промислової власності належать: технічні рішення (винаходи), корисні моделі; зовнішній вигляд промислових виробів (промислові зразки – малюнки чи моделі); символи чи позначення, що проставляються на промислових виробах, використовуються при наданні послуг (торгівельні марки, або знаки для товарів та послуг); географічні зазначення місць походження товарів; найменування фірм, під якими вони виступають у господарському обороті (фірмові або комерційні найменування); сорти рослин; породи тварин; топографії інтегрованих мікросхем тощо. До права промислової власності включено також право на припинення недобросовісної

конкуренції, тобто на викорис- тання прийомів, що суперечать ustalеним у промисловій і торговельній практиці чесним звичаям.

Авторське право і суміжні права охороняють права автора твору, створеного в результаті творчої інтелектуальної праці. Вони стосуються особливих форм творчості, що мають відношення головним чином до засобів масових комунікацій – не тільки до друкованих публікацій, а й до радіо- та телепередач, прокату фільмів, комп'ютерних систем збере- ження та відтворення інформації.

Авторське право охороняє форму вираження ідей, а не самі ідеї.

Як тільки ідеї втілюються в матеріальний носій, виникає правова охоро- на форми твору – розташування слів, нот, знаків. В об'єктивному змісті авторське право являє собою сукупність правових норм, що регулюють відносини з приводу створення і використання творів науки, літератури, мистецтва. У суб'єктивному змісті авторське право – це особисті немай- нові та майнові права, що належать особам, які створили твори науки, літератури, мистецтва.

Права, які стосуються виконавців, виробників фонограм, відеог- рам і організацій мовлення, прийнято називати «суміжними правами», тобто правами в галузях, суміжних з авторським правом.

Таким чином, у цивільному праві і в цивільному законодавстві склалося два самостійних правових інститути – авторське право і патен- тне право або право промислової власності.

Спільною істотною ознакою цих двох правових інститутів є те, що об'єктами авторських і патентних прав є саме результати творчої діяль- ності людини. Характерною рисою і особливістю цих інститутів є те, що вони регулюють відносини, які складаються у зв'язку з творчою дія- льністю людей. Ніяка інша діяльність, що не носить творчого характеру, не може бути предметом регулювання цих інститутів. Тому і в авторсь- кому, і в патентному законодавстві підкреслюється, що творцем може бути тільки людина. Але при цьому слід мати на увазі, що суб'єктом творчої діяльності може бути справді тільки людина або група, колектив людей, але не організацій (юридичних осіб). У той же час суб'єктами ав- торських і патентних відносин (прав і обов'язків) можуть бути як грома- дяни, так і юридичні особи, а також держава. Суб'єктом авторських прав може бути, наприклад, кіностудія, телестудія, видавництво та інші юри- дичні особи. Суб'єктами патентних прав можуть бути роботодавці, під- приємства будь-яких форм власності та інші юридичні особи.

Творчий характер діяльності означає, що надання будь-якої техні- чної допомоги автору чи винахіднику – консультації, розрахунки, крес- лення, оформлення заявок – не носить творчого характеру і не підпадає під поняття «творчість», а такого роду допомога не може вважатися творчим співавторством. Не носять творчого характеру і тому не вва- жаються творчістю запозичення, використання чужого, хай навіть дуже позитивного досвіду, використання результату за ліцензією тощо.

Другою спільною рисою цих двох видів творчої діяльності є те, що вона має завершитися певним результатом, об'єктивованим у певну матеріальну форму або зафіксованим на певний матеріальний носій. Якщо ж творчий пошук не завершився певним результатом, то немає й об'єкта правової охорони, тобто немає чого охороняти. Слід мати на увазі, що під правову охорону підпадає будь-який результат творчого пошуку, в тому числі й негативний, незалежно від його суспільної цін- ності.

Результати науково-технічної творчості мають бути реалізовані не просто в певній матеріальній формі (креслення, зразок, опис тощо), а й в установленому порядку визнані відповідним державним органом саме тим результатом, на досягнення якого був спрямований творчий пошук. Винахід має бути описаний у заявці чи відображений у кресленнях. Але для надання йому правової охорони цього мало – він має бути кваліфі- кований відповідним державним органом України саме як винахід. Без такого визнання і без державної реєстрації заявлена пропозиція не вва- жається винаходом і їй не надається

правова охорона.

Результати творчої діяльності, які охороняються авторським правом, спеціальної кваліфікації і державної реєстрації не потребують. Для одержання правової охорони таких результатів творчої діяльності досить надання їм певної матеріальної форми (рукопис, нот, інші описи цього результату, завершена скульптура чи рисунок).

Третя спільність, яка поєднує зазначені правові інститути, полягає в тому, що простір дії авторських і патентних прав – це територія України. Іншими словами, *авторські і патентні права мають територіальний характер, вони діють лише в межах України*. Звідси один дуже істотний висновок: патент, виданий патентним відомством України, дійсний тільки в межах України. Для того, щоб захистити патентні права українського винахідництва в іншій державі, наприклад у Франції, необхідно цей же винахід запатентувати ще раз, але тепер уже у Франції. Без французького патенту винахід українського винахідника, який буде використовуватися у Франції з дозволу чи без дозволу винахідника, правового захисту у Франції не матиме.

Що стосується авторського права, то ст. 3 Закону України «Про авторське право і суміжні права» проголошує, що дія цього Закону поширюється і на твори, вперше оприлюднені за межами України, але після цього протягом 30 днів оприлюднені на території України. Проте цю норму не слід розуміти так, що авторські права громадянина України захищаються і в тій країні, де твір уперше випущений у світ або знаходиться в будь-якій об'єктивній формі. Ця стаття лише проголошує норму, за якою авторські права громадянина України визнаються на території України і в тих випадках, коли твір випущений в світ уперше на території іноземної держави. Отже, зазначена стаття ніякою мірою не обмежує і не розширює територіального принципу дії авторського права.

Усе ж питання про захист авторських прав громадян України на території іноземних держав постає і сьогодні. Зазначені права захищаються на території інших держав лише на основі двосторонніх договорів або міжнародних конвенцій. Поза зазначеними договорами і конвенціями твори громадян України можуть використовуватися на території іноземних держав без спеціального на те дозволу і без виплати авторської винагороди.

Четвертою спільністю в правовому регулюванні відносин, що пов'язані з творчою діяльністю, є *однакова дієздатність суб'єктів творчого процесу*. Іншими словами, творцями будь-яких результатів творчої діяльності можуть бути як повнолітні громадяни, так і неповнолітні.

Слід підкреслити, що здатність до творчості не співпадає з загальною цивільною дієздатністю. Відповідно до ст. 11 чинного Цивільного кодексу України повна дієздатність громадян України настає з досягненням ними вісімнадцятирічного віку. У цьому віці вони мають право вчиняти будь-які правові дії. Проте для створення будь-якого твору літератури, мистецтва, винаходу, промислового зразка тощо досягнення цього віку не вимагається. Творити можна в будь-якому віці. Відомо немало прикладів, коли дітьми створювалися і створюються твори мистецтва, художньої літератури. Діти здатні здійснити досить цінні винаходи, створити технічні пристрої й устаткування.

Слід мати на увазі, що громадяни до досягнення ними вісімнадцятирічного віку можуть тільки творити, тобто їх дієздатність обмежується лише здатністю до творчості. У зв'язку зі створенням того чи іншого результату інтелектуальної діяльності у його творця виникають певні авторські права і пільги. Розпоряджатися цими правами і пільгами неповнолітні автори можуть тільки в межах, установлених Цивільним кодексом України.

Неповнолітні творці будь-яких творів літератури, мистецтва, об'єктів промислової власності наділяються такими ж правами, що і їхні повнолітні колеги. Вони мають право на авторство, на ім'я, на винагороду за використання їхніх творів чи об'єктів промислової власності та інші права і пільги.

Право авторства і право на ім'я, що складає *п'яту спільну рису* в регулюванні

зазначених відносин, виникає як у автора будь-якого твору літератури, науки і мистецтва, так і у автора винаходу чи будь-якого іншого об'єкта промислової власності незалежно від віку. Кожен творець будь-якого результату творчої діяльності має право вважати себе автором свого винаходу чи іншого твору і вимагати цього від інших. Кожен з них має право випускати твір у світ або під власним іменем, або під псевдонімом, або анонімно. Творець об'єкта промислової власності має право просити, аби його витвору було присвоєно його ім'я або яка-небудь спеціальна назва.

Спільною ознакою для всіх авторів результату творчої діяльності є право на винагороду і підстави її виплати. Такою підставою відповідно до чинного законодавства є тільки факт використання цього результату. За невикористаний твір чи винахід винагорода не виплачується, за винятком випадків, передбачених законом. *Спільним* є й те, що використання будь-якого результату творчої діяльності за загальним правилом може мати місце лише на підставі договору. Недоговірне використання таких об'єктів допускається лише у випадках, передбачених чинним законодавством.

Існують різні способи і методи обчислення винагороди за використання творів літератури, науки і мистецтва та об'єктів промислової власності. Власне кажучи, кожний вид творчості має свої особливості у визначенні розміру винагороди за використання їх результатів. Але в усіх випадках право на винагороду виникає на підставі використання результату творчої діяльності за договором. Якщо має місце недоговірне використання такого результату, то може йтися або про відшкодування збитків, заподіяних неправомірним використанням, або про компенсацію за хоча й позадоговірне, але правомірне використання цього ж результату.

Спільним є й те, що суб'єктом авторських і патентних прав може стати у випадках, зазначених законодавством, держава. Так, після закінчення строку дії авторського права твір стає надбанням суспільства². Винахідник може передати виключне право на використання винаходу державі.

Незважаючи на спільність у цивільно-правовому регулюванні відносин, пов'язаних з творчою діяльністю, між ними існує також багато істотних відмінностей.

Істотною відмінністю в цивільно-правовому регулюванні зазначених відносин є передусім різні об'єкти цих відносин. Об'єктом авторських відносин є продукти творчої діяльності гуманітарної сфери або духовної діяльності. Зокрема, це твори в галузі науки, літератури, мистецтва тощо. У свою чергу, ці види творчої діяльності поділяються на ряд підвидів. Наприклад, науково-дослідна діяльність може завершитися результатом у виді статті, монографії, дисертації, брошури і т. ін. Мистецтво як вид творчої діяльності об'єднує комплекс окремих підвидів цієї творчості – живопис, музику, скульптуру, пластику, художню літературу, виконавську майстерність артистів, диригентів тощо. Як уже підкреслювалось, цей перелік невичерпний, і він не може бути іншим, бо мистецтво знаходиться в постійному розвитку, пошуку.

Іншу групу об'єктів зазначених цивільно-правових відносин становлять об'єкти, які ми називаємо об'єктами промислової власності. Ці відносини регулюються патентним законодавством. Це сфера науково-технічної творчості. Питання про те, чи всі відносини, що складаються в сфері науково-технічного прогресу, регулюються патентним законодавством, не безспірне. Науково-технічна інформація як результат науково-технічної творчості є об'єктом права власності, проте на неї не видаються охоронні документи.

Коло цивільно-правових відносин, що складаються у сфері науково-технічної діяльності, досить широке. Воно охоплює собою відносини навколо створення й використання винаходів, корисних моделей, промислових знаків, раціоналізаторських пропозицій, знаків для товарів і послуг, нових сортів рослин, нових порід тварин і птиці, науково-технічної інформації, комплексу результатів творчої діяльності, що стосується електронно-обчислювальних машин тощо. Знову ж таки цей перелік невичерпний і він не може бути вичерпним.

Відмінність об'єктів зазначених цивільно-правових відносин зумовлює

особливості правової охорони цих об'єктів. Чинне законодавство передбачає для надання правової охорони об'єктам промислової власності їх попередню кваліфікацію як таких і наступну їх державну реєстрацію. Лише після виконання цих процедур заявникам видаються охоронні документи у формі патентів або свідоцтв.

Отже, для одержання правової охорони об'єкту промислової власності необхідно подати заявку до Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України (або на підприємство, якого стосується раціоналізаторська пропозиція). Заявка має пройти належну експертизу, пропозиція має пройти відповідну кваліфікацію і, нарешті, можна одержати відповідний охоронний документ. Без здійснення вказаних операцій об'єкту промислової власності правова охорона не надається. Це досить складна, копітка і дорога процедура, але без неї не обійтися.

Об'єкти, що охороняються авторським правом, для одержання правової охорони не потребують подачі спеціальної заявки, проведення експертизи і державної реєстрації¹. На результати творчої духовної діяльності охоронні документи не видаються. Для одержання правової охорони цих об'єктів досить надання їм об'єктивної матеріальної форми. **Істотною відмінністю** цивільно-правової охорони результатів духовної і науково-технічної творчості є **різні строки дії авторського і патентного права**.

Варто відразу відзначити, що право авторства, право на ім'я, право на недоторканність твору не обмежується будь-яким строком. Автор будь-якого твору у галузі науки, літератури і мистецтва чи будь-якого об'єкта промислової власності залишається автором незалежно від того, коли створено твір чи будь-який інший результат науково-технічної творчості. І.Я. Франко чи Т.Г. Шевченко ніколи не перестануть вважатися авторами своїх безсмертних творів, так само як давньоримські юристи Гай, Павло, Модестін, Ульпіан та інші не перестануть бути авторами своїх юридичних шедеврів. Те ж саме слід сказати і про науково-технічні творіння. Знамениті фізики, математики, хіміки тощо ніколи не перестануть бути авторами своїх відкриттів, винаходів тощо. Права авторства охороняються вічно.

Право на ім'я також ніяким строком не обмежено. Воно діє безстроково, як і право авторства. Різниця полягає лише в тому, що за авторським правом автор може випускати свій твір у світ під власним іменем, під псевдонімом або анонімно: І. Котляревський свої твори видавав під власним іменем, а Павло Губенко – під псевдонімом Остап Вишня. Дехто видає свої твори анонімно.

Що стосується об'єктів промислової власності, то автор має лише право просити присвоїти своєму витвору своє ім'я чи спеціальну назву.

Інші авторські і патентні права обмежені певним строком дії. Так, Закон України «Про авторське право і суміжні права» встановив у ст. 28, що авторське право діє протягом усього життя автора і 70 років після його смерті, крім випадків, передбачених цією статтею.

Строк дії патентних прав для різних об'єктів промислової власності, встановлений чинним законодавством, різний. Строк дії патенту України на винахід становить 20 років від дати подання заявки до Установи (Державної служби інтелектуальної власності). Патенти на нові сорти рослин діють протягом 20 років з дня надходження заявки до Установи, строк дії може бути продовжено Установою, але не більш як на 10 років. Патент на промисловий зразок видається на 15 років від дати подання заявки до Установи і продовжується Установою за клопотанням власника патенту, але не більш як на п'ять наступних років. Свідоцтво на торговельну марку діє протягом 10 років від дати подання заявки до Установи і на прохання його власника дія свідоцтва може бути продовжена на наступні 10 років.

Авторське право, на яке чинне законодавство встановило певні строки його дії, власне кажучи, зводиться до права на винагороду за використання твору чи будь-якого іншого об'єкта власності. Автори ре-

зультатів творчої діяльності мають право на винагороду, якщо зазначені результати

будуть використані протягом строку дії авторського права. Письменник чи його спадкоємці мають право на винагороду, якщо твір використовується за життя його автора і 70 років після його смерті. Винагорода за використання винаходу чи іншого об'єкта промислової власності виплачується за умови, що використання мало місце в межах строку дії патенту.

Після закінчення строку дії авторського чи патентного права твір або будь-який інший об'єкт промислової власності може використовуватися будь-ким без згоди автора і без виплати йому авторської винагороди.

1.4. Система державної охорони та захисту права інтелектуальної власності

Державна система правової охорони інтелектуальної власності засвідчила низьку ефективність у розв'язанні ключових завдань і нездатність забезпечити розвиток сфери інтелектуальної власності як важливого елементу національної інноваційної системи та базису інноваційної економіки держави.

Недосконала та інертна на зміни система державного управління сферою правової охорони інтелектуальної власності призвела до відсутності істотного прогресу в адаптації нормативно-правової бази до сучасних економічних та політичних умов (боротьба з “патентним тролінгом”, Інтернет-піратством, задоволення потреб ІТ-галузі, військово-промислового та агропромислового комплексів тощо).

Концептуальні засади реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні, які було затверджено 1 червня 2016 року розпорядженням Кабінету Міністрів України, зараз втілюються у життя.

Державна служба інтелектуальної власності (надалі – ДСІВ), яка до останнього була центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі і який реалізував державну політику у сфері інтелектуальної власності, була ліквідована 19 травня 2017 року.

Тому сьогодні система організації державного управління сферою інтелектуальної власності має дворівневу структуру:

Міністерство економічного розвитку і торгівлі (надалі – Мінеко-

розвитку) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності;

державні заклади, віднесені до сфери управління ДСІВ (Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності», Державна організація «Українське агентство з авторських та суміжних прав», Державне підприємство «Інтелзахист»).

Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент) – це єдиний в Україні державний заклад експертизи, який проводить експертизу заявок на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем, зазначення походження товарів, тощо) на відповідність умовам надання правової охорони, робить висновки експертизи за заявками, бере участь у підготовці до державної реєстрації об'єктів інтелектуальної власності та офіційної публікації відомостей про них, забезпечує ведення відповідних державних реєстрів, є центром міжнародного обміну виданнями.

Державна організація «Українське агентство з авторських та суміжних прав» (надалі – ДО «УААСП») була створена для забезпечення здійснення державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір. Сьогодні ДО «УААСП» відповідно до статуту здійснює управління на колективній основі майновими правами суб'єктів авторського права.

Державне підприємство «Інтелзахист» було створено з метою організації і забезпечення ведення Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів та фонограм, забезпечення процесу видачі контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів та фонограм, запровадження заходів з легалізації комп'ютерних програм та правомірного їх використання, ведення реєстру виробників та розповсюджувачів програмного забезпечення.

При цьому, процедури експертизи об'єктів інтелектуальної власності, державної реєстрації прав інтелектуальної власності, видачі охоронних документів (патентів, свідоцтв), ведення державних реєстрів, реєстрації договорів про передачу (ліцензування) прав інтелектуальної власності, інформаційна, видавнича діяльність, а також діяльність з узагальнення практики застосування законодавства, забезпечуються Укрпатентом.

Ефективність державного управління в реалізації поставлених стратегічних завдань залежить не лише від обґрунтованості їх визначення та якісного розрахунку, а й від створення дієвої системи органів управління. Саме органи управління є провідниками, фактичними виконавцями державної політики в певній сфері. Від розподілу повноважень між ними та організації їхньої діяльності залежать результати здійснення державного управління в певній сфері суспільних відносин, у тому числі у сфері інтелектуальної власності.

Основою побудови інноваційної економіки, заснованої на знаннях, є визнання інтелектуальної власності товаром та забезпечення належного захисту прав інтелектуальної власності. Як відомо, у США інтелектуальні індустрії створюють 34,3 % ВВП, у країнах ЄС – 39 % ВВП, тоді як у структурі економіки України домінує сировинна продукція та продукція обробки з низькою часткою доданої вартості.

Ефективна державна система правової охорони інтелектуальної власності є одним із ключових факторів зростання інвестиційної привабливості країни, а отже, державна політика у сфері інтелектуальної власності безпосередньо пов'язана із економічною політикою країни. Економічне прогнозування, визначення пріоритетних сфер і галузей, залучення інвестицій, формування економічної стратегії та її реалізація є сферою відповідальності Мінекономрозвитку.

При формуванні державної політики у сфері інтелектуальної власності необхідно враховувати світовий досвід та переймати найкращі практики організації. Так, поширеною світовою практикою при побудові системи управління інтелектуальною власністю є підпорядкування організації, що здійснює надання правової охорони об'єктам права інтелектуальної власності, профільному міністерству, яке відповідає за розвиток економіки, торгівлі та промисловості. Така система застосовується у переважній більшості розвинених країн з інноваційною економікою.

Реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні передбачено шляхом запровадження дворівневої державної системи правової охорони сфери інтелектуальної власності шляхом створення Національного органу інтелектуальної власності України, який належить до сфери управління Міністерства економічного розвитку і торгівлі. При цьому передбачається, що фінансування діяльності такого органу здійснюється за рахунок зборів за дії, пов'язані з охороною прав інтелектуальної власності. Такий варіант є оптимальним, оскільки передбачає реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності з урахуванням передового досвіду зарубіжних країн шляхом створення якісної та ефективної структури організації державного управління сферою інтелектуальної власності.

Тема 8. Правоохоронна та судова система України.

Правосуддя в Україні. Поняття, завдання, ознаки та принципи здійснення

Правосуддя — особлива функція державної влади, що здійснюється через розгляд і вирішення в судових засіданнях цивільних справ зі спорів, що стосуються прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань і кримінальних справ, і застосування встановлених законом карних заходів щодо осіб, винних у вчиненні злочину, або виправдання невинних.

Завданнями правосуддя є: всебічне зміцнення законності й правопорядку; запобігання злочинам та іншим правопорушенням; охорона від будь-яких посягань закріплених у Конституції України основних засад суспільного ладу, його політичної та економічної систем, соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, проголошених і гарантованих Конституцією та законами України, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань; виховання громадян у дусі точного й неухильного виконання Конституції та законів України, додержання дисципліни праці, чесного ставлення до державного і громадського обов'язку, поваги до прав, честі й гідності громадян; виправлення й перевиховання осіб, які порушили закон.

Ознак правосуддя:

- здійснення правосуддя виключно спеціальними державними органами — судами (суддями), які у своїй діяльності є незалежними і підкоряються тільки закону;
- розгляд будь-яких справ у судах із дотриманням особливого порядку, регламентованого процесуальним законом, — порядку судочинства;
- загальнообов'язковість будь-яких судових рішень у справах, що проголошуються ім'ям України і мають силу закону.

Принципи здійснення правосуддя — це закріплені в законі основні державно-політичні та правові ідеї щодо завдань і порядку здійснення процесу судочинства, його

стадій та інститутів по всіх категоріях справ.

1. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

2. Законність. Правосуддя в Україні здійснюється у точній відповідності з законодавством України. У випадках, передбачених міжнародними угодами, суди України застосовують законодавство відповідно до порядку, встановленого цими угодами.

3. Правова допомога при вирішенні справ у суді. Кожен має право користуватися правовою допомогою при вирішенні його справи в суді. Для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах в Україні діє адвокатура. У випадках, передбачених законом, правову допомогу надають також інші особи. Порядок та умови надання правової допомоги визначаються законом.

4. Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, передбачених процесуальним законом. Рішення судів з усіх категорій справ проголошуються публічно. Перебіг судового процесу фіксується з допомогою магнітозапису та відеозйомки.

5. Колегіальний та одноособовий розгляд справ. Справи у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово, колегією суддів або суддею і народними засідателями, а у випадках, визначених процесуальним законом, — також судом присяжних.

6. Державна мова судочинства.

7. Участь у судочинстві представників громадських організацій і трудових колективів. У судочинстві в цивільних і кримінальних справах у порядку, встановленому законодавством України, допускається участь представників громадських організацій і трудових колективів.

8. Забезпечення доведеності вини. Особа, яка скоїла правопорушення, може бути притягнута до відповідальності лише за умови доведеності її вини в судовому засіданні.

9. Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості. Сторони в процесі здійснення судочинства мають рівні права.

10. Підтримання державного обвинувачення в суді прокурором. Тільки представник спеціального державного органу — прокуратури — має право здійснювати цю функцію в процесі кримінального судочинства.

□♀, [24.12.20 15:30]

11. Право на оскарження судового рішення. Учасники судового процесу та інші особи у випадках і порядку, передбачених процесуальним законом, мають право на апеляційне, тобто оскарження рішення або вироку у справі, що не набрали законної сили, у вищу судову інстанцію, яка має право переглянути справу за сутністю, та касаційне, тобто оскарження рішення або вироку у справі, що не набрали законної сили, у вищу судову інстанцію, яка перевіряє їх законність та обґрунтованість і затверджує рішення або вирок у справі чи скасовує його та повертає справу на повторний розгляд до суду першої інстанції, оскарження судового рішення.

12. Обов'язковість судових рішень. Судові рішення у справі ухвалюються іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України.

13. Самостійність судів і незалежність суддів. Суди здійснюють правосуддя самостійно. Судді при здійсненні правосуддя незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються лише закону. Гарантії самостійності судів і незалежності суддів визначаються Конституцією України, цим та іншими законами.

14. Гарантії самостійності судів і незалежності суддів забезпечуються: особливим

порядком призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; незмінюваністю суддів та їх недоторканністю; порядком здійснення судочинства, встановленим процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; заборорою втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді, встановленою законом; особливим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, встановлених законом; належним матеріальним і соціальним забезпеченням суддів; функціонуванням органів суддівського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна, а також іншими засобами їх правового захисту.

15. Недоторканність суддів. Недоторканність суддів гарантується Конституцією України, законом про статус суддів та іншими законами.

16. Незмінюваність суддів. Професійні судді судів загальної юрисдикції обіймають посади безстроково, крім суддів, які призначаються на посаду судді вперше. Судді, обрані безстроково, перебувають на посаді судді до досягнення ними 65 років.

17. Суддівське самоврядування. Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів у межах, визначених законодавством, діє суддівське самоврядування.

Загальна характеристика судової системи України.

Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. Конституційний Суд України ухвалює рішення та дає висновки у справах щодо: конституційності законів та інших нормативно-правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; відповідності Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених ст. 111 та 151 Конституції України; офіційного тлумачення Конституції та законів України.

□♀, [24.12.20 15:30]

Рішення й висновки Конституційного Суду України із зазначених питань є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність від дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Правосуддя в судах загальної юрисдикції в Україні здійснюється шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ.

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності й спеціалізації. Систему судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій України» складають: місцеві суди; апеляційні суди, Апеляційний суд України; Касаційний суд України; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди.

Місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним

законом до його підсудності. Місцеві загальні суди розглядають кримінальні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. Місцеві адміністративні суди розглядають адміністративні справи, пов'язані з правовідносинами у сфері державного управління та місцевого самоврядування (справи адміністративної юрисдикції), крім справ адміністративної юрисдикції у сфері військового управління, розгляд яких здійснюють військові суди. Підсудність окремих категорій справ місцевим судам, а також порядок їх розгляду визначаються процесуальним законом.

В Україні діють загальні та спеціалізовані апеляційні суди. Апеляційними загальними судами є: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України, а також Апеляційний суд України. У разі необхідності замість апеляційного суду області можуть утворюватися апеляційні загальні суди, територіальна юрисдикція яких поширюється на кілька районів області. Апеляційними спеціалізованими судами є апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

Касаційний суд України уповноважений: розглядати в касаційному порядку справи, віднесені до його підсудності, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом; вести та аналізувати судову статистику; вивчати та узагальнювати судову практику; надавати методичну допомогу у застосуванні законодавства судам нижчого рівня; здійснювати інші повноваження, передбачені законом.

Вищими судовими органами спеціалізованих судів є Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України, а також інші відповідні вищі спеціалізовані суди, що утворюються Президентом України в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України».

Вищий спеціалізований суд: розглядає в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом; веде та аналізує судову статистику, вивчає й узагальнює судову практику; надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції України та законів у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції; здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Розгляд справ у вищому спеціалізованому суді здійснюється колегіально.

Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

□♀, [24.12.20 15:30]

Верховний Суд України: розглядає у касаційному порядку рішення загальних судів у справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом; переглядає в порядку повторної касації всі інші справи, розглянуті судами загальної юрисдикції в касаційному порядку; у випадках, передбачених законом, розглядає інші справи, пов'язані з винятковими обставинами; дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, у разі необхідності визнає нечинними роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду; дає висновок щодо наявності чи відсутності в діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; надає за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; звертається до Конституційного Суду України у випадках виникнення у судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення

Конституції України та законів; веде та аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, знайомиться в судах з практикою застосування законодавства; у межах своїх повноважень вирішує питання, що впливають з міжнародних договорів України; представляє суди загальної юрисдикції у зносинах із судами інших держав; здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні. Розгляд справ в апеляційному та касаційному порядку здійснюють виключно професійні судді. Народні засідателі під час здійснення правосуддя користуються всіма правами судді. Гарантії незалежності і недоторканності професійних суддів, передбачені законом, поширюються на народних засідателів і присяжних на час виконання ними обов'язків по здійсненню правосуддя.

Органи юстиції та нотаріат в Україні.

Органи юстиції — це органи виконавчої влади, які забезпечують здійснення правової політики в державі, захист прав та законних інтересів громадян, підприємств, установ та організацій.

Система органів юстиції в Україні включає: Міністерство юстиції України; Головне управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим; обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції; районні, районні у містах управління юстиції; міські (міст обласного значення) управління юстиції. □♀, [24.12.20 15:30]

Основними завданнями органів юстиції є: підготовка пропозицій щодо проведення в Україні правової реформи, сприяння розвитку правової науки; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства, його систематизація, ведення Єдиного класифікатора галузей законодавства України, розробка проектів нормативно-правових актів і міжнародних договорів України з правових питань, проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, державна реєстрація нормативно-правових актів, ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів; планування за пропозиціями міністерств, інших центральних органів виконавчої влади законопроектної роботи та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, координація нормотворчої діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та контроль за здійсненням такої діяльності; забезпечення реалізації державної правової політики, державної політики з питань громадянства, міжнаціональних та міграційних відносин; здійснення реєстрації фізичних осіб, ведення Єдиного державного реєстру фізичних осіб; організаційне, матеріально-технічне забезпечення судів загальної юрисдикції (крім Верховного Суду України), робота з кадрами судів, експертне забезпечення правосуддя; організація в порядку, встановленому законодавством України, своєчасного, повного і неупередженого примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державних виконавців; спрямування та координація діяльності щодо забезпечення виконання рішень суду та застосування передбачених законом засобів виправлення і перевиховання засуджених органами і установами виконання покарань та підприємствами кримінально-виконавчої системи; організація роботи нотаріату та органів реєстрації актів громадянського стану; розвиток правової інформатизації, формування у громадян правового світогляду; координація діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій щодо правової освіти населення, методичного забезпечення цієї освіти; легалізація громадських організацій і реєстрація політичних партій та інших громадських формувань; сприяння розвитку юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, здійснення у випадках, передбачених законодавством, державної реєстрації юридичних осіб та реєстрації прав на нерухоме майно, ведення реєстру застави майна, організація у встановленому порядку в системі органів юстиції надання громадянам і юридичним особам додаткових платних послуг правового і технічного характеру; здійснення

контролю за виконанням актів Мінюсту України стосовно нормативно-методичного забезпечення діяльності бюро технічної інвентаризації щодо проведення реєстрації прав власності на нерухо-

ме майно; ведення державних реєстрів відповідно до законодавства України; здійснення методичного керівництва правовою роботою в міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, перевірка стану цієї роботи і надання рекомендацій щодо її поліпшення та приведення їх нормативних актів у відповідність із законодавством, вжиття заходів до підвищення кваліфікації працівників юридичних служб.

До спеціалізованих органів юстиції належить державна виконавча служба, органи реєстрації актів громадянського стану та деякі інші.

Державна виконавча служба здійснює виконання судових рішень згідно з кримінально-процесуальним та цивільним процесуальним законодавством України. Органи реєстрації громадянського стану здійснюють державну реєстрацію юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення відповідних прав та обов'язків (народження, смерть, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені, по батькові).

Нотаріат являє собою систему органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші передбачені законодавством нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності.

□♀, [24.12.20 15:30]

Учинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або мають приватну нотаріальну практику (приватні нотаріуси). Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу. У населених пунктах, де немає нотаріусів, визначені законом нотаріальні дії вчиняються уповноваженими на це посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів. Учинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, — на дипломатичні представництва України.

Посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріальних, може провадитись в особливих випадках також іншими визначеними законодавством посадовими особами (головними лікарями, їхніми заступниками з медичної частини або черговими лікарями лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами й головними лікарями будинків для престарілих та інвалідів, капітанами морських суден або суден внутрішнього плавання, що плавають під прапором України тощо).

Нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту (університет, академія, інститут) і пройшов стажування протягом шести місяців у державній нотаріальній конторі або в нотаріуса, що має приватну нотаріальну практику, склав кваліфікаційний іспит та одержав свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість.

Нотаріус не може перебувати в штаті інших державних, приватних і громадських підприємств та організацій, вдаватися до підприємницької та посередницької діяльності, виконувати іншу оплачувану роботу, крім складання проектів угод і заяв, виготовлення копій документів і виписок із них, надання роз'яснень з питань учинення нотаріальних дій, консультацій правового характеру, а також викладацької та наукової роботи у вільний час.

Нотаріус зобов'язаний: виконувати свої професійні обов'язки відповідно до закону і принесеної присяги; сприяти громадянам, підприємствам, установам та організаціям у здійсненні їхніх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична

необізнаність не могла бути використана їм на шкоду; зберігати в таємниці відомості, одержані ним під час учинення нотаріальних дій; відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам.

Правове регулювання нотаріату в Україні, видів і порядку вчинення нотаріальних дій здійснюється Законом України «Про нотаріат» від 02.09.93.

Повноваження та система органів прокуратури.

Прокуратура — єдина централізована система державних органів, які від імені України здійснюють нагляд за точним виконанням та єдиним застосуванням законів через своєчасне виявлення правопорушень, вжиття заходів щодо їх усунення і притягнення винних до відповідальності.

Діяльність органів прокуратури спрямована на утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань на: закріплені Конституцією України незалежність держави, суспільний і державний лад, політичну та економічну систему, права національних груп і територіальних утворень; гарантовані Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи людини і громадянина; основи демократичного устрою державної влади, правовий статус місцевих рад народних депутатів, органів територіального громадського самоврядування.

□♀, [24.12.20 15:30]

На органи прокуратури України покладено такі функції: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі вжиття інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Працівники прокуратури не можуть належати до будь-яких політичних партій чи рухів.

Втручання інших органів державної влади, посадових осіб, засобів масової інформації, громадсько-політичних організацій (рухів) та їх представників у діяльність прокуратури з нагляду за додержанням законів або з розслідування діянь, що містять ознаки злочину, забороняється. Вплив у будь-якій формі на працівника прокуратури з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків чи домогтися винесення неправомірного рішення тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

Вимоги прокурора, які відповідають чинному законодавству, є обов'язковими для всіх органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян та виконуються невідкладно або в передбачені законом чи визначені прокурором строки.

Систему органів прокуратури становлять: Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури, а також військові прокуратури. До органів військових прокуратур належать військові прокуратури регіонів і військова прокуратура Чорноморського флоту та Військово-Морських Сил України (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів (на правах міських).

Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України; з посади його звільняє Президент України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що матиме наслідком його відставку з посади. Строк повноважень Генерального прокурора України — п'ять років.

У Генеральній прокуратурі України, прокуратурі Автономної Республіки Крим є старші слідчі в особливо важливих справах і слідчі в особливо важливих справах; у прокуратурах областей, міст та інших прирівняних до них прокуратурах — слідчі в особливо важливих справах і старші слідчі; у районних, міжрайонних, міських

прокуратурах — старші слідчі та слідчі.

Слідчі прокуратури провадять попереднє слідство у справах про діяння, що містять ознаки злочину, віднесені законом до їхньої підслідності, а також в інших справах, переданих їм прокурором.

Статус прокуратури в Україні визначається ст. 121—123 Конституції України та Законом України «Про прокуратуру» від 05.11.91.

Органи внутрішніх справ.

Органи внутрішніх справ є одним з елементів системи правоохоронних органів України. Їх діяльність спрямована на забезпечення громадського порядку на всій території держави, яка знаходить свій вираз у функціях зазначених органів.

Функції органів внутрішніх справ поділяються на три групи: основні, забезпечувальні та загального керівництва.

До основних функцій органів внутрішніх справ належать такі: гарантування особистої безпеки громадян, захист їхніх прав, свобод і законних інтересів; забезпечення охорони громадського порядку; попередження, припинення злочинів та інших правопорушень; своєчасне виявлення, розкриття й розслідування злочинів та розшук осіб, що їх скоїли; забезпечення дорожнього руху; захист власності від злочинних посягань; виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень; участь у наданні соціальної та правової допомоги громадянам і сприяння в межах компетенції державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

□♀, [24.12.20 15:30]

Функції забезпечення мають внутрішній характер і спрямовані на забезпечення ефективної діяльності органів внутрішніх справ. До них належать матеріально-технічне постачання, фінансове забезпечення, забезпечення здорових умов праці співробітників зазначених органів тощо.

Функції загального керівництва мають на меті забезпечення ефективності в управлінні органами системи МВС України в процесі забезпечення громадського порядку та боротьби зі злочинністю в державі.

Система органів внутрішніх справ формується відповідно до зазначених напрямків їх діяльності. Вона має такі групи структурних підрозділів: галузеві служби (підрозділи), що реалізують основні функції зазначених органів: міліція, слідчі апарати, виправно-трудові установи, внутрішні війська; функціональні служби (підрозділи), що виконують забезпечувальні функції цих органів: кадрові, фінансово-економічні, господарчі, медичні служби; загального керівництва: керівники служб (підрозділів), штаби, чергові частини, інформаційно-аналітичні центри, апарат міністра.

Формами діяльності органів системи МВС України (з урахуванням їх функціонального призначення) є: профілактична, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, виконавча, охоронна (на договірних засадах) та організаційно-правова діяльність.

Компетенція, завдання і функції органів внутрішніх справ, взаємовідносини між ними та окремими службами надають системі органів МВС України необхідної цілісності, чіткого підпорядкування та самостійності окремих елементів, що дозволяє ефективно діяти на основі єдиних правових норм.

Система органів внутрішніх справ проявляє себе, як будь-яка інша соціальна система, як об'єкт, що управляє та управляється, тобто фактично виступає об'єктом і суб'єктом управління.

З урахуванням нинішнього адміністративно-територіального устрою України, соціально-економічних і політичних обставин, криміногенної ситуації в країні та функціонального призначення органів внутрішніх справ, сучасна система органів МВС України складається з двох підсистем: центральних і місцевих органів внутрішніх справ. До центральних органів належить Міністерство внутрішніх справ України. Місцевими

органами є Головні управління, Управління внутрішніх справ МВС України в Криму, в областях, містах, відділи (управління) внутрішніх справ у районах (районах у містах) і лінійні відділи (управління) внутрішніх справ.

Органи внутрішніх справ являють собою систему, що характеризується суворим дотриманням принципу централізованого управління відповідними елементами (підсистемами) та встановленням між ними субординаційних зв'язків. Місцеві органи внутрішніх справ безпосередньо підпорядковуються вищим за ієрархією органам внутрішніх справ. Правові акти, що приймаються останніми, є обов'язковими для місцевих органів внутрішніх справ.

□♀, [24.12.20 15:30]

Всю систему органів внутрішніх справ очолює Міністерство внутрішніх справ України — центральний орган виконавчої влади. Міністерство реалізує державну політику у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, організує і координує діяльність органів внутрішніх справ з боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку і гарантування громадської безпеки. Основними завданнями МВС України є: організація та координація діяльності органів внутрішніх справ із захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку і гарантування громадської безпеки; участь у розробці та реалізації державної політики щодо боротьби зі злочинністю; забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття й розслідування, розшуку осіб, які вчинили злочини, вжиття заходів до усунення причин і умов, що сприяють учиненню правопорушень; гарантування відповідно до законодавства України безпеки працівників суду і правоохоронних органів, їхніх близьких родичів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; визначення основних напрямів удосконалення роботи органів внутрішніх справ, надання їм організаційно-методичної та практичної допомоги; забезпечення виконання кримінальних покарань, участь у соціальній реабілітації засуджених; організація роботи, пов'язаної з гарантуванням безпеки дорожнього руху; забезпечення законності в діяльності працівників і військовослужбовців системи.

МВС України очолює Міністр, який призначається відповідно до Конституції України; він входить до складу Кабінету Міністрів України. Міністр має заступників, яких за його поданням призначає Кабінет Міністрів України, розподіляє обов'язки між заступниками Міністра та визначає повноваження структурних підрозділів Міністерства. Міністр внутрішніх справ України несе персональну відповідальність за виконання покладених на Міністерство завдань і здійснення ним своїх функцій, визначає ступінь відповідальності заступників Міністра, керівників підрозділів Міністерства.

Для погодженого вирішення питань, що належать до повноважень МВС України, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у Міністерстві утворюється колегія в складі Міністра (голова колегії), заступників Міністра за посадою, а також інших керівних працівників органів внутрішніх справ. Члени колегії Міністерства затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Рішення колегії проводяться в життя найчастіше наказами Міністра.

Для розгляду наукових рекомендацій і пропозицій щодо основних напрямів діяльності органів внутрішніх справ, обговорення найважливіших програм і вирішення інших питань при МВС України можуть створюватися відповідні ради й комісії з включенням до їх складу провідних учених і висококваліфікованих фахівців-практиків.

Система місцевих органів внутрішніх справ має такі структурні елементи: управління (головні управління) внутрішніх справ МВС України в Криму, в областях, містах, відділи (управління) внутрішніх справ у районах (районах у містах) і лінійні відділи (управління) внутрішніх справ. Усі ланки системи органів внутрішніх справ України функціонують у тісній взаємодії як між собою, так і з іншими державними органами, організаціями та населенням країни, що є гарантією їх ефективної діяльності

під час виконання покладених на них завдань з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю в країні.

Поняття, основні завдання та функції міліції.

Міліція в Україні — державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Міліція — єдина система органів, яка входить до структури Міністерства внутрішніх справ України.

Правовою основою діяльності міліції є: Конституція України, законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти МВС України, Загальна декларація прав людини, міжнародні правові норми, ратифіковані в установленому порядку.

Згідно з чинним законодавством основними завданнями міліції є: гарантування особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона й забезпечення громадського порядку; виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили; убезпечення дорожнього руху; захист власності від злочинних посягань; виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень; участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння в межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків. Отже, міліція виконує адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функції.

Відповідно до завдань і функцій міліція складається з таких підрозділів: кримінальна міліція; міліція громадської безпеки; транспортна міліція; державна автомобільна інспекція; міліція охорони; спеціальна міліція. Для забезпечення громадського порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе народногосподарське значення чи постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, МВС України з дозволу Кабінету Міністрів України можуть створюватися спеціальні підрозділи міліції.

Особовий склад міліції формується з працівників, що проходять державну службу в підрозділах міліції, яким відповідно до чинного законодавства присвоєно спеціальні звання міліції. На службу до міліції приймаються на контрактній основі громадяни, здатні за своїми особистими, діловими й моральними якостями, освітнім рівнем, фізичною підготовкою і станом здоров'я виконувати покладені на міліцію завдання. З прийняттям на службу може бути встановлено іспитовий строк до одного року. Працівники міліції приносять присягу, текст якої затверджується Кабінетом Міністрів України.

Не можуть бути прийняті на службу до міліції особи, які раніше засуджувалися за вчинення злочину.

Порядок та умови проходження служби в міліції регламентуються Положенням про проходження служби особовим складом органів внутрішніх справ, що його затверджує Кабінет Міністрів України.

Діяльність міліції базується на принципах законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням. Міліція повинна поважати гідність особи і виявляти до неї гуманне ставлення, захищати права людини незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань.

У межах чинного законодавства міліція має право обмежувати права і свободи громадян, якщо без цього не можуть бути виконані покладені на неї обов'язки, і зобов'язана дати їм пояснення з цього приводу. Вона забезпечує право на юридичний захист та інші права затриманих і взятих під варту осіб, не пізніше ніж через 24 години повідомляє про їхнє місцеперебування близьким родичам, адміністрації за місцем роботи

чи навчання і в разі необхідності вживає заходів до негайного надання їм медичної та іншої допомоги.

Міліція функціонує гласно, інформуючи органи влади та управління, трудові колективи, громадські організації, населення і засоби масової інформації про свою діяльність, стан громадського порядку та заходи щодо його зміцнення.

У підрозділах міліції не допускається діяльність політичних партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичну мету. Під час виконання службових обов'язків працівники міліції незалежні від впливу будь-яких політичних чи громадських об'єднань. Міліція повинна виконувати свої завдання неупереджено, в точній відповідності до закону. Жодні виняткові обставини або вказівки службових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій чи бездіяльності міліції.

Державні органи, громадські об'єднання, службові особи, трудові колективи, громадяни зобов'язані сприяти міліції в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю.

На території України забороняється створення військових або інших збройних формувань чи груп, непередбачених законодавством України.

Працівник міліції є представником державного органу виконавчої влади. Законні вимоги працівників міліції є обов'язковими для виконання громадянами і посадовими особами. Працівник міліції під час виконання покладених на нього обов'язків керується тільки законом, діє в його межах і підпорядковується своїм безпосередньому і прямому начальникам. Ніхто інший, окрім уповноважених службових осіб, у передбачених законом випадках не має права втручатися в законну діяльність працівника міліції. Ніхто не має права покласти на працівника міліції виконання обов'язків, не передбачених чинним законодавством. Утручання в діяльність міліції тягне за собою відповідальність за законом.

Працівник міліції перебуває під захистом закону, норми якого гарантують захист життя, здоров'я, честі, гідності, майна працівника міліції та членів його сім'ї від злочинних посягань та інших протиправних дій.

Міліція має право застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби й вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених Законом України «Про міліцію». Застосуванню сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно передувати попередження про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю чи здоров'ю громадян або працівників міліції.

Забороняється застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби й вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, окрім випадків учинення ними групового

нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції або збройного нападу чи збройного опору.

За неможливості уникнути застосування сили вона не повинна перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на міліцію обов'язків, і має зводитися до мінімуму можливості завдання шкоди здоров'ю правопорушників та інших громадян.

У разі завдання шкоди міліція забезпечує подання необхідної допомоги потерпілим у найкоротший строк.

Перевищення повноважень працівником міліції, в т. ч. в застосуванні сили, спеціальних засобів і зброї, тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Контроль за діяльністю міліції здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністр внутрішніх справ України і в межах їх компетенції — ради народних депутатів. Останні, здійснюючи контроль за роботою міліції, не втручаються в її оперативно-розшукову,

кримінально-процесуальну та адміністративну діяльність. Нагляд за додержанням законності в діяльності міліції здійснюють Генеральний прокурор України і підлеглі йому прокурори.

Служба безпеки її завдання та повноваження.

Служба безпеки України — державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Завданнями Служби безпеки України є: захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб; попередження, виявлення, припинення й розкриття злочинів проти миру та безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки, інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Служба безпеки України підпорядкована Президентові України та підконтрольна Верховній Раді України.

Діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності і відповідальності перед народом України.

Діяльність Служби безпеки України відбувається на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені в порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Неправо-мірне обмеження законних прав і свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством.

Орган Служби безпеки України в разі порушення його співробітниками під час виконання службових обов'язків прав чи свобод людини повинен ужити заходів до поновлення цих прав і свобод, покриття заподіяної моральної та матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Служба безпеки України на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України.

Діяльність партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі, у Службі безпеки України забороняється.

Систему Служби безпеки України складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, Служба безпеки Автономної Республіки Крим, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України. Організаційна структура Служби безпеки України визначається Президентом України. Центральне управління Служби безпеки України, інші органи та установи, що входять до системи Служби безпеки України, є юридичними особами, мають печатку із зображенням Державного герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, рахунки в банках, у т. ч. валютні.

Організація та порядок діяльності Служби безпеки України регулюються Законом України «Про Службу безпеки України» від 25.03.92.

Функції адвокатури та види адвокатської діяльності.

У ст. 59 Конституції України вказується, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Адвокатура є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод і репрезентувати законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу.

Адвокатом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальністю юриста чи помічника адвоката не менш як два роки, склав кваліфікаційні іспити, одержав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняв Присягу адвоката України.

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, Службі безпеки, органах державного управління. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість.

Адвокат має право на індивідуальну адвокатську діяльність, може відкрити своє адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами в колегії, адвокатські фірми, контори тощо, які діють відповідно до закону і статутів адвокатських об'єднань.

Адвокатські об'єднання діють на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності. Реєстрація адвокатських об'єднань провадиться у Міністерстві юстиції України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Адвокатські об'єднання письмово повідомляють місцеві органи влади про свою реєстрацію, а адвокати — про одержання свідоцтва на право адвокатської діяльності. Порядок утворення, діяльності, реорганізації та ліквідації адвокатських об'єднань, структура, штати, функції, порядок витрачання коштів, права та обов'язки керівних органів, порядок їх обрання та інші питання, що належать до їх діяльності, регулюються статутом відповідного об'єднання.

Адвокатські бюро, колегії, фірми, контори та інші адвокатські об'єднання є юридичними особами. Адвокати та адвокатські об'єднання відкривають розрахунковий та інші рахунки в банках на території України, а в установленому чинним законодавством порядку — і в іноземних банках, мають печатку і штамп з їх найменуванням.

Адвокати здійснюють такі види діяльності: дають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні й письмові довідки щодо роз'яснення законодавства та його застосування; складають заяви, скарги та інші документи правового характеру; посвідчують копії документів у справах, що їх ці адвокати ведуть; здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; надають правову допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб; виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуального законодавства у процесі дізнання та попереднього слідства. Адвокат може здійснювати й інші види правової допомоги, передбачені законодавством.

Здійснюючи свої професійні обов'язки, адвокат зобов'язаний неухильно дотримуватись вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб і не має права використовувати свої повноваження на шкоду особі, в інтересах якої прийняв доручення, та відмовитися від прийнятого на себе захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Адвокат не має права прийняти доручення про надання правової допомоги у випадках, коли він у цій справі подає або раніше надавав правову допомогу особам, інтереси яких суперечать інтересам особи, що звернулася з проханням про ведення справи, чи брав участь як слідчий, особа, що провадила дізнання, прокурор, громадський обвинувач, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідок, перекладач, понятий, а також коли в розслідуванні або розгляді справи бере участь посадова особа, з якою адвокат перебуває в родинних стосунках.

Питання організації та діяльності адвокатури регулюються Законом України «Про

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРАВознавство

Питання до семінарських занять

Тема 1. Основи теорії держави і права.

1. Поняття й ознаки держави.
2. Функції держави.
3. Форма держави.
4. Механізм та апарат держави.
5. Правова держава: поняття та її ознаки, шляхи формування правової держави в Україні.
6. Поняття, ознаки та функції права.
7. Джерела права.
8. Норми права, їх види та структура.
9. Система права.
10. Поняття, форми та способи реалізації права.

Тема 2. Основи конституційного права України

1. Загальна характеристика Конституції України.
2. Система органів державної влади в Україні.
3. Повноваження та конституційний статус: Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України.

Тема 3. Основи цивільного права України

1. Загальні засади цивільного права.
2. Суб'єкти та об'єкти цивільно-правових відносин.
3. Правоздатність та дієздатність фізичних та юридичних осіб.
4. Спадкове право.

Тема 4. Основи трудового права України

1. Загальна характеристика трудових правовідносин.
2. Трудовий договір.
3. Припинення трудових правовідносин.
4. Правове регулювання трудових спорів.

Тема 5. Основи кримінального та кримінально-процесуального права України

1. Загальна характеристика

2. Кримінального кодексу України.
3. Загальна характеристика нового
4. Кримінально-процесуального кодексу України.
5. Поняття та ознаки злочину. Класифікація злочинів.
6. Співучасть у вчиненні злочину.
7. Поняття неосудності. Мета і види кримінального покарання.
8. Обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.
9. Види злочинів. Покарання, його мета. Види покарань.

Тема 6. Основи сімейного права України

1. Поняття сімейного права. Права та обов'язки подружжя.
2. Шлюбний договір.
3. Права та обов'язки матері, батька та дитини.
4. Опіка і піклування.
5. Усиновлення та встановлення батьківства.

Тема 7. Основи інтелектуальної власності

1. Об'єкти та суб'єкти права інтелектуальної власності.
2. Законодавча база інтелектуальної власності.
3. Набуття та охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Тема 8. Правоохоронна та судова системи України

1. Здійснення правосуддя в Україні.
2. Конституційний суд України.
3. Система судів загальної юрисдикції.
4. Господарські суди в Україні.
5. Поняття, система та завдання правоохоронних органів України.
6. Система органів прокуратури України.

Рекомендована література

Базова

1. Карпунов В.М., Загоруй І.С., Сікілінда О.І. Правознавство: Навч. посіб.— Луганськ, 2006. — 712с.
2. Керецман В.Ю., Семерак О.С. Правознавство: Навч. посіб. — К.: Атїка, 2002. — 400с.
3. Правознавство: Навч. посіб. / заг. ред. С.М. Тимченко, Т.О. Коломоєць. — К. : Істина, 2007. — 480с.
4. Правознавство: Навч. посібник / за ред. Р.І. Кондратьєва. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. — 488с.
5. Правознавство : навч. посіб. / С. В. Дрожжина [та ін.] ; за ред. С. В. Дрожжиної. - К. : Знання, 2010. - 350 с.
6. Правознавство: Підручник / відп. ред. О.В. Дзера. — К. : Юрінком Інтер,

2008. — 848с.

7. Правознавство: Підручник / за ред. В.В. Копейчикова. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 736с.

8. Правознавство: Підручник / за ред. В.Ф. Опришка, Ф.П. Шульженка. — К.: КНЕУ, 2003. — 767с.

9. Рубан В.В. Правознавство. 250 задач з трудового права: [посібник]. — Х.: Основа, 2007. — 112с.

10. Шульга П.В. Основи правознавства. Навч. посібник. — К.: Атіка. - 2011.- 424 с.

Додаткова література

1. Адміністративне право України: Підручник / за ред. Т.О. Коломоєць. — К.: Істина, 2009. — 475с.

2. Галянтич М.К. Житлове право України: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 498с.

3. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / заг. ред. Ю.С. Шемшученко. — К.: Юридична думка, 2008. — 720с.

4. Жмура І. М. Правознавство. Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення : кредитно-модульна система орг. навч. процесу : для студ. всіх напрямів підготов. / І. М. Жмура ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. - Рівне : НУВГП, 2010. - 354 с.

5. Земельне право України. Академічний курс: Підручник. — К.: Ін Юре, 2008. — 593с.

6. Зюнькін А.Г. Фінансове право: Навч. посібник. — К.: Персонал, 2008. — 561с.

7. Коментар до Конституції України. — К., 1996. — 377 с.

8. Коростей В. И. Хозяйственное право Украины: теория и практика. Общая часть : курс лекций / В. И. Коростей ; Донец. ун-т економіки и права. - Донецк : Юго-Восток, 2011. - 284 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / за ред. М. І. Мельника, В.А. Клименка. — К.: Атіка, 2008. — 375с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К. : Юрінком Інтер, 2007. — 496с.

11. Курило М.П. Комерційне право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Курило, В. М. Завальний, М. В. Завальний ; Сум. нац. аграр. ун-т. - Суми : Університетська книга, 2011. - 238 с.

12. Кухарєв О. Є. Спадкове право України : навч.-практ. посіб. / Кухарєв О. Є. - К. : "Правова єдність", всеукр. асоц. видавців, 2011. - 221 с.

13. Мацелик М.О. Фінансове право : навч. посіб. / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. К. Шкарупи. - К. : Знання, 2011. - 816 с.

14. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: Навч. посібник. — К.: Істина, 2007. — 336 с.

15. Правознавство : навч. посіб. - О. : ОРІДУ НАДУ, 2010. - 250 с.

16. Сімейне право України: Підручник / заг.ред. В.П. Мироненко. — К.: "Правова єдність", 2008. — 477с.

17. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
18. Трудове право України: Академічний курс: Підручник / за ред. П.Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. — 536с.
19. Цивільне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. / заг. ред. Я.М. Шевченко. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2006. — Т.1: Загальна частина. — 696с.
20. Цивільне право України. Загальна частина / за ред. І.А. Бірюкова Ю.О. Заїки. — К.: КНТ, 2008. — 478с.
21. Чвалюк А. М. Правові основи формування державного бюджету України : [монографія] / А. М. Чвалюк ; Донец. ун-т економіки та права. - К. : КНТ, 2011. - 219 с.
22. Чушенко В.І., Заєць І.Я. Конституційне право України: Підручник. — К.: Ін Юре, 2007. — 485с.
23. Шляхтун П. П. Конституційне право України: Підручник. — К.: Освіта України, 2008. — 592с. 1

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року.
 2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року.
 3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 року // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11.
 4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р.
 5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. - № 18. — Ст. 144.
 6. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1983. — додаток до № 28. — Ст. 573.
 7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001р. // Урядовий кур'єр. — 2001. — 15 листопада.
 8. Кодекс законів про працю України: за станом на 15 квітня 2006 р. — Офіц. вид. — К.: Атіка, 2006. — 104 с.
 9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 25-26.- Ст.131.
 10. Кримінально-процесуальний кодекс України від 30.04.2012 р.
 11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. - Додаток до N 51. - Ст.1122 (ст. 265).
 12. Митний кодекс України від 11 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. - № 38-39. — Ст. 288.
 13. Про адвокатуру: Закон України (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9. — Ст. 62.
 14. Про громадянство України: Закон України (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України.-2001.- № 13.- Ст. 65.
 15. Про прокуратуру: Закон України (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
- Інформаційні ресурси

1. <http://portal.rada.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://kmu.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України.
3. <http://ccu.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. <http://president.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.nau.ua> - Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України (НАУ)».
6. <http://www.osvita.org.ua/> - Освітній портал
7. <http://student.pp.ua/load> - Студентський портал України
8. <http://studrada.com.ua/libonline> - Центральний юридичний портал України

САМОСТІЙНА РОБОТА

Письмово розкрити запропоновані теми:

- 1 Соціально-економічні політичні та особисті права та свободи
- 2 Конституційні гарантії захисту прав і свобод
- 3 Загальна характеристика права України
- 4 Основні положення про державу і право. Загальні засади конституційного ладу України
- 5 Органи повноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення
- 6 Адміністративна відповідальність неповнолітніх
- 7 Захист права власності
- 8 Забезпечення виконання зобов'язань
- 9 Вихідна допомога. Відсторонення від роботи. Видача довідки про роботу та заробітну плату
- 10 Забезпечення зайнятості вивільнюваних працівників
- 11 Поняття та види робочого часу
- 12 Час відпочинку. Право на відпустку види відпусток
- 13 Охорона праці
- 14 Право соціального захисту
- 15 Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя
- 16 Кримінальна відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи
- 17 Злочини у сфері охорони державної таємниці
- 18 Майнові права та обов'язки подружжя. Права та обов'язки батьків та

дітей

19 Опіка та піклування

20 Нотаріат в Україні

21 Законодавство України про банки і банківську діяльність

22 Правові основи страхування